

Міністерство освіти і науки України
Чернівецький національний університет
імені Юрія Федьковича

Географічний факультет
Кафедра економічної географії та екологічного менеджменту

**ФОРМУВАННЯ ВМІНЬ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ З ПІДРУЧНИКОМ У
ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ**

Випускна кваліфікаційна робота

Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Виконала:

студентка VI курсу, 600 групи,
галузі знань 01 Освіта/Педагогіка
спеціальності 014.07 «Середня освіта
(географія)» ОП «Географія»
Сорока Олена Анатоліївна

Керівник: доктор педагогічних наук,
доцент кафедри економічної географії
та екологічного менеджменту
Чубрей Олександра Степанівна

До захисту допущено:
протокол засідання кафедри №7
від «6» грудня 2022 р.
зав. кафедри _____ проф. Руденко В.П.

ЗМІСТ

4

ВСТУП

Розділ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ВМІНЬ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ УЧНІВ З ПІДРУЧНИКОМ ГЕОГРАФІЇ	6
1.1. Самостійна робота та її значення у формуванні вмінь учнів у роботі з підручником	6
1.2. Особливості самостійної роботи учнів на уроках географії	13
1.3. Значення шкільного підручника з географії у формуванні вмінь самостійної роботи учнів	19
Висновки до розділу I	28
Розділ 2 МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ФОРМУВАННЯ ВМІНЬ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ УЧНІВ З ПІДРУЧНИКОМ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ	30
2.1. Педагогічні умови формування вмінь самостійної роботи учнів з підручником	30
2.2. Особливості формування вмінь самостійної роботи з у шкільних курсах географії	38
Висновки до розділу II	47
Розділ 3 ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ МОДЕЛІ ФОРМУВАННЯ ВМІНЬ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ З ПІДРУЧНИКОМ З ГЕОГРАФІЇ	48
3.1. Програма експериментального дослідження	48
3.2. Оброблення результатів педагогічного експерименту та їх аналіз	55
Висновки до розділу III	59
ВИСНОВКИ	60
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	63
ДОДАТКИ	68

АНОТАЦІЯ

Сороки О. А. **Формування вмінь самостійної роботи з підручником у процесі навчання географії**

Випускна кваліфікаційна робота другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю 014.07 «Середня освіта (географія)». – Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича, Чернівці, 2022.

У науковому дослідженні з'ясовано стан розробленості проблеми формування вмінь самостійної роботи з підручником географії; виявлено педагогічні умови формування в школярів вмінь самостійної роботи з підручником географії; розглянуто особливості формування умінь самостійної роботи з підручником у процесі вивчення географії; експериментально перевірено дієвість запропонованої методики розвитку вмінь самостійної роботи з підручником географії.

Ключові слова: самостійна робота, робота з підручником, педагогічні умови, урок географії, учитель, здобувачі освіти, заклад загальної середньої освіти.

ВСТУП

Актуальність дослідження. Соціальні зміни та науково-технічний розвиток, якими відзначено останні десятиліття, вплинули на зміну мети та завдання освіти. Завданням сучасної школи є виховання компетентної особистості, що володіє не лише знаннями, високими моральними якостями, професіоналізмом, але й уміє діяти адекватно в певних ситуація, застосовувати знання та брати відповідальність за свою діяльність.

У сучасному освітньому середовищі проблема формування вмінь самостійної роботи учнів набуває значної уваги, адже вона є запорукою успішності навчально-виховного процесу. Самостійна навчальна робота є засобом оволодіння школярами ґрунтовними знаннями, застосовувати знання на практиці, уміннями критично мислити, постійно працювати над власним розвитком.

Таким чином проблема узагальнення та оновлення сучасного спектру різноманітних форм самостійної роботи з підручником географії є актуальною та заслуговує на увагу.

Висвітленням різних аспектів самостійної роботи учнів займалося широке коло науковців. Так, проблема самостійної роботи знайшла своє відображення в працях таких науковців: С. Бондаренко, В. Буряк, Г. Гранік, І. Грицевський, О. В. Д'яченко, Л. Жарова, Л. Зоріна, Н. Ігнатенко, Г. Костюк, В. Онищук, О. Пометун, О.Савченко, М.Скаткін, Л.Шевчук та інші.

Виходячи з актуальності проблеми, із врахуванням вказаного протиріччя для дослідження було обрано тему **«Формування вмінь самостійної роботи з підручником у процесі навчання географії»**.

Мета дослідження полягає у науковому обґрунтуванні, розробленні та експериментальній перевірці особливостей формування вмінь самостійної роботи з підручником у процесі навчання географії.

Відповідно до мети були сформульовані такі **завдання**:

1. З'ясувати стан розроблення проблеми формування вмінь самостійної роботи з підручником географії.

2. Виявити педагогічні умови формування в школярів вмінь самостійної роботи з підручником географії.

3. Розглянути особливості формування умінь самостійної роботи з підручником у процесі вивчення географії.

4. Перевірити ефективність розробленої методики шляхом педагогічного експерименту.

Об'єктом дослідження є процес навчання географії здобувачів освіти старшої школи.

Предмет дослідження – форми, методи та умови формування в школярів умінь самостійної роботи з підручником у процесі навчання географії.

Методи дослідження. Для досягнення мети та розв'язання задач дослідження використано комплекс теоретичних, статистичних та емпіричних методів: *теоретичні* – пошуково-бібліографічний метод, порівняльний аналіз, контент-аналіз; *емпіричні*: спостереження та аналіз, анкетування, бесіди, тестування, опитування, педагогічний експеримент; *статистичні*: методи математичного аналізу, статистичний, графічне і табличне інтерпретування даних.

Апробація результатів дослідження. Участь у X Міжнародній науково-практичній конференції «MODERN RESEARCH IN WORLD SCIENCE» 25–27 грудня 2022 р. Доповідь на тему: «Медіа та картографічна грамотність на уроках географії» (див. дод. А)

Структура та обсяг дослідження. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до них, загальних висновків, додатків, списку використаних джерел із 57 найменувань. Загальний обсяг магістерського дослідження становить 72 сторінки. Робота містить таблиці та рисунки.

РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ ВМІНЬ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ УЧНІВ З ПІДРУЧНИКОМ ГЕОГРАФІЇ

1.1. Самостійна робота та її значення у формуванні вмінь учнів у роботі з підручником

Традиційна класно-урочна система навчального процесу загальноосвітньої школи не є актуальною в умовах трансформаційних змін в освіті. На етапі інформаційно-комунікаційних технологій стоїть питання про результат підготовки учнів до адаптації молоді на ринку праці, успішного входження у самостійне життя та самореалізації в ньому. Вагомими нормативними документами для визначення критеріїв та шляхів модернізації української освіти є Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012-2021 рр., Концепція 12-річної середньої загальноосвітньої школи, Національна доктрина розвитку освіти України в XXI ст., оновлений Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти, що визначають, що в сучасній шкільній освіті самостійна робота є інструментом набуття різноманітних якостей, що дають змогу самореалізуватися в інформаційному просторі. Самостійна робота є засобом оволодіння учнями ґрунтовними знаннями, застосовувати здобуті знання на практиці, вміннями самостійно та критично мислити, працювати над власним розвитком.

Увага питанням організації самостійної роботи в процесі навчання приділялася ще в працях стародавніх філософів. Вони зазначали, що успішність організації самостійної роботи залежить від ступеня урахування їх природних здібностей, забезпечення самостійного пошуку «справжнього знання», сформованості адекватного ставлення до себе, стимулювання активності вихованців, розвитку умінь робити власні умовиводи тощо [19].

У наш час зарубіжні та українські фахівці філософії освіти, серед яких Базалук О., Н. Брагіна, Кремінь В., Мисливченко А., Фомічева І., Шукліна, О., приділяють цій проблемі особливу увагу.

У працях вітчизняних та зарубіжних учених, що висвітлюють складові проблеми самостійної навчальної роботи: Алексюк, А., Божович Л., Буряк В., Гальперін І., Давидов В., Дмитрієва О., Єсіпов Б., Зимня І., Кандибович Л., Костюк Г., Лернер І., Менчинська І., Мороз І., Онищук В., Н.Половнікова, Пометун О., Савченко О., Скаткін М., Шамова Т., Щукіна Г., Шарко В.

У методиці навчання географії феномен. самостійної роботи досліджують такі науковці: І. Барінова, Л. Вішнікіна, І. Гілецький, С. Кобернік, В. Корнеєв, М. Криловець.

Теоретичні й практичні особливості самостійної роботи відображені в педагогічній спадщині В. Вахтерова, Я. Коменського, І. Песталоцці, Ж.-Ж. Руссо, В. Сухомлинського та ін.

Наукові розробки досліджуваної проблеми мають продовження Л. Круглик, Т. Назаренко, О. Надтока, Л. Паламарчук, І. Половина, А. Сиротенко, О. Скуратович, О. Топузов та ін.

Аналіз психолого-педагогічної та фахової літератури показав неоднозначність висвітлення поняття «самостійна робота», з огляду на її місце й роль в структурі навчального процесу.

Розглядаючи організацію самостійної роботи учнів, науковці вважають її:

1) методом навчання, за допомогою якого учні за завданням учителя та під його керівництвом самостійно вирішують поставлені задачі, проявляючи зусилля й активність [3];

2) формою організації навчально-пізнавальної діяльності;

3) видом навчально-пізнавальної;

4) засобом формування самостійності;

5) дидактичним засобом навчання;

6) самоорганізацією самоосвіти.

Словникові джерела трактують поняття «самостійна робота» як «будь-яку організовану вчителем активну діяльність учнів, спрямовану на виконання поставленої дидактичної мети, у спеціально відведений для цього час: пошук знань, їх усвідомлення, закріплення формування і розвиток умінь і навичок, узагальнення і систематизація знань» (Міжеріков В.); «індивідуальну або

колективну навчальну діяльність, яка здійснюється без безпосередньої участі вчителя» (Давидов В.); «вищу форму навчальної діяльності учня – індивідуальну або колективну навчальну діяльність, яка здійснюється без безпосереднього керівництва педагога, але за його завданням та під його контролем» (Новіков А.); «вид навчальної діяльності, яка передбачає певний рівень самостійності того, хто навчається у всіх її структурних компонентах – від постановки проблеми до здійснення контролю, самоконтролю і корекції, з переходом від виконання найпростіших видів роботи до складніших, що носять пошуковий характер, і як засіб формування пізнавальних здібностей учнів, їх спрямованості на безперервну самоосвіту» (Коджаспірова Г.).

В «Українському педагогічному словнику» Гончаренко С. визначає, що «самостійна навчальна робота учнів – це різноманітні види індивідуальної і колективної навчальної діяльності школярів, яка здійснюється ними на навчальних заняттях або вдома за завданнями вчителя, під його керівництвом, однак без його безпосередньої участі».

Поняття «самостійна робота» учнів в сучасній дидактиці обов'язково співвідноситься із організаційною роллю педагога. Керівні функції вчителя при такій організації навчання стають складнішими та вимагають вищої майстерності. [1].

Самостійна робота організовується як виконання певних завдань, над якими учні працюють без участі вчителя. Саме на це й аспект наголошують більшість дослідників і характеризують її як:

- форму самостійної пізнавальної діяльності ([3, с. 120]);
- заплановану роботу, що виконується за завданням і під методичним керівництвом викладача. [19, с. 182]);
- діяльність учнів спрямовану на оволодіння навчальним матеріалом, [23, с. 363];
- форму організації навчальної діяльності школярів, в ході якої учні самостійно виконують різні завдання [24, с. 359];
- форму організації процесу навчання, що здійснюється з метою набуття нових знань та вмінь у спеціально відведений час [29, с. 5]).

Психологічні аспекти самостійної роботи висвітлено у працях Л. Божович, І. Гальперіна, І. Зимньої, І. Менчинської, С. Рубінштейна та ін.

В цілому самостійність як якість особистості у психолого-педагогічній науці пов'язується із умінням суб'єкта ставити перед собою завдання та цілі як результат діяльності і відповідно до них визначати напрямок своєї діяльності за для їх досягнення власними силами [45].

Самостійна робота – це діяльність, що повинна бути осмислена та внутрішньо вмотивована і спрямована на задоволення пізнавальних потреб. Самостійна діяльність передбачає виконання ряду дій, які входять до неї: усвідомлення мети, підпорядкування одних потреб іншим, прийняття відповідних завдань, самоорганізація та самоконтроль.

У педагогічній літературі визначення «самостійна робота» та «самостійна діяльність» трактуються тотожно. Основний наголос в цих поняттях зроблений на слові «самостійна», яка позначає або особливість дії, що виконується без сторонньої допомоги, або вказує на характеристику результату виконаної дії.

В самостійній роботі виокремлюють дві складові: зовнішню або змістовну та внутрішню або процесуальну. Розкриваючи сутність самостійної роботи варто виділити наступні ознаки: опора на власні знання, вміння, переконання, досвід, світогляд; виконання роботи без сторонньої допомоги; прояв ініціативи, творчості; вираз особистого ставлення, власна аргументація. Отже, поняття «робота» та «діяльність» розглядаються як синоніми (див. рис. 1.1).

Варто наголосити, що ефективність самостійної роботи залежить також від багатьох зовнішніх та внутрішніх факторів: змісту та складності, керівництва, рівня знань та загального розвитку, інтелектуальних навичок та вмінь, мотивів та установок, способів та прийомів навчальної діяльності [46].

Такий підхід дозволяє виділити в її змісті дві сторони:

- 1) внутрішню – розумову;
- 2) зовнішню – технічну [45].

Роль педагога в організації самостійної роботи учнів полягає в постановці пізнавальних задач, у проведенні інструктажу щодо виконання різних робіт.

Рис. 1.1. Структура самостійної роботи

По мірі оволодіння матеріалом, прийомами роботи та самоконтролю зростає досвід учнів, розвивається їх самостійність та активність у навчанні. Поступово відпадає необхідність в подібному інструктажі педагога та його контролі [47].

- педагогічні та організаційні умови;
- функції;
- принципи.

За характером пізнавальної діяльності Малкін І. виділяє наступні види самостійних робіт:

І. Роботи репродуктивного типу:

- а) відтворювальні;
- б) оглядові;
- в) тренувальні;
- г) перевірочні.

2. Роботи пізнавально-пошукового типу:

- а) підготовчі;
- б) експериментально-пошукові;
- в) констатуючі;
- г) логічно-пошукові.

3. Роботи творчого типу:

- а) науково-творчі;
- б) художньо-образні;
- в) конструктивно-творчі:

- мотивація
- зміст завдань (навчальна задача)
- цілі
- навчальні дії
- контроль
- засоби
- результат

4. Роботи пізнавально-практичного типу:

- а) навчально-практичні;
- б) суспільно-практичні.

Автор також наводить класифікацію самостійних робіт з географії за джерелами та компонентами знань. За джерелами знань існують самостійні роботи: 1) підручником; 2) з картами; 3) цифровим матеріалом; 4) роздатковими наочними посібниками; 5) додатковою літературою; 6) одночасним використанням різних джерел знань.

Підкасистий П. за принципом структурності пізнавальної діяльності учня запропонував наступні види самостійної роботи:

- 1) відтворювальні самостійні роботи за зразком;
- 2) реконструктивно-варіативні;
- 3) евристичні;
- 4) творчі (дослідницькі).

Класифікація за дидактичною метою представлена Єсиповим, Б. який виокремлює такі види самостійної роботи, які проводяться з метою:

- 1. Отримання нових знань.
- 2. Утворення умінь і навичок.
- 3. Використання знань.
- 4. Повторення і перевірка знань.

Згідно з поданою класифікацією самостійна робота може вирішувати різноманітні дидактичні задачі. Особливо важливим у ній є те, що автор наголошує на необхідності завдань, які націлюють учня на самостійне вивчення матеріалу [45].

В свої працях Усова А. та Вологодська З. класифікують самостійну роботу за дидактичною метою на п'ять груп: 1) придбання нових знань і оволодіння вміннями самостійно здобувати знання; 2) закріплення й уточнення знань; 3) вироблення вміння застосовувати знання на практиці; 4) формування умінь практичного характеру; 5) формування умінь творчого характеру.

Також А. Усова та Вологодська З. класифікуючи самостійні роботи за основним видом та способом діяльності учнів, поділяють їх на такі сім груп:

1. робота з підручником та додатковою (навчальною і науково-популярною) літературою;
2. експериментальні й практичні роботи;
3. графічні;
4. аналітико-обчислювальні;
5. роботи з класифікації та систематизації;
6. проектно-конструкторські;
7. застосування знань для пояснення чи передбачення явищ та властивостей об'єктів.

Так, Кобернік С. [32] існуючі види завдань для самостійної роботи учнів згрупував за такими напрямками в залежності від пріоритетної дидактичної мети:

1. активізація пізнавальної діяльності;
2. оволодіння теоретичними знаннями;
3. відповідальність за прийняття самостійних рішень;
4. закріплення набутих знань й формування умінь та навичок застосування;

5. осмислення наявних причинно-наслідкових зв'язків та залежностей (див. рис. 1.2)

САМОСТІЙНА РОБОТА ШКОЛЯРІВ		
↓		
I. Оволодіння теоретичними знаннями	⇒	<ul style="list-style-type: none"> ✓ повторення теми за змістом підручника та відповідними картами атласу ✓ конспектування в зошиті найважливіших теоретичних положень ✓ опрацювання додаткових інформаційних джерел
II. Активізація пізнавальної діяльності	⇒	<ul style="list-style-type: none"> ✓ пошук інформації для повідомлення з фіксацією джерел ✓ підготовка тез або розгорнутого плану для виступу (доповіді) з окремого питання ✓ написання мінірефератів з актуальних питань теми, що вивчається
III. Осмислення наявних причинно-наслідкових зв'язків та залежностей	⇒	<ul style="list-style-type: none"> ✓ складання структурно-логічних схем ✓ заповнення узагальнювальних та порівняльних таблиць ✓ побудова графіків, секторних діаграм, картосхем ✓ підготовка аналітичних довідок (у 8–9 класах)
IV. Закріплення набутих знань та формування вмінь і навичок їх застосування	⇒	<ul style="list-style-type: none"> ✓ позначення на контурних картах об'єктів географічної номенклатури ✓ розв'язання розрахунково-аналітичних задач ✓ визначення географічних координат об'єктів на земній поверхні ✓ аналіз, обробка та інтерпретація статистичних даних ✓ заповнення звітної документації
V. Відповідальність за прийняття самостійних рішень	⇒	<ul style="list-style-type: none"> ✓ пошук рішень проблемних завдань і запитань ✓ моделювання розвитку сучасних географічних процесів і явищ ✓ формулювання висновків та складання прогнозів ✓ виконання групових завдань
ОСНОВНІ ФОРМИ ТА ВИДИ ЗАВДАНЬ		

Рис. 1.2. Класифікація завдань для самостійної роботи учнів з географії в основній школі за С. Коберніком

Проведений нами аналіз інформаційних джерел дає можливість стверджувати, що проблема самостійної роботи учнів є актуальною. Багатоаспектність даного питання зумовлює різноманітність підходів до пояснення поняття «самостійна робота»; різноманітність класифікацій за різними критеріями а також відмінності в трактуванні значення самостійної роботи в пізнавальному процесі.

1.2. Особливості самостійної роботи учнів на уроках географії

Зміст географічної освіти в закладі загальної середньої освіти повинен відповідати розвитку сучасної науки, вимогам постійного оновлення інформації

в умовах становлення сучасного суспільства, основними якостями особистості на сучасному етапі є самостійність, активна життєва позиція, творчість мислення, здатність адаптуватися, самореалізовуватися.

Варто зазначити, що державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти базується на засадах особистісно-зорієнтованого, компетентнісного та діяльнісного підходів, які реалізуються в освітніх галузях та відображені в складових змісту базової та повної загальної середньої освіти.

Особистісно-зорієнтований підхід забезпечує розвиток академічних, соціокультурних та соціально-психологічних здібностей учнів.

Діяльнісний підхід спрямований саме на розвиток умінь та навичок, застосування здобутих знань в практичних діяльності, пошук шляхів інтеграції до соціокультурного й природного середовища [34].

Вчителю необхідно пам'ятати, що самостійною є та діяльність, яку учень здійснює без сторонньої допомоги, спираючись лише на свої знання, вміння, мислення, життєвий досвід, переконання, і яка, через збагачення учня знаннями формує риси самостійності.

Варто зазначити, що розвиток самостійності в процесі навчальної діяльності включає в себе такі напрями:

- відношення вчителя до проявів самостійності;
- вміння виділяти головне та другорядне;
- вміння учнів самостійно планувати свою навчальну роботу;
- наявність чи відсутність в учнів інтересу до матеріалу, що вивчається;
- оцінку учнем труднощів під час вивчення матеріалу;
- самостійне застосування засвоєних знань;
- оцінка учнем своєї роботи [34].

Навички та вміння самостійної роботи в учнів формуються не самі по собі, а в результаті спеціально організованої роботи, що включаються у навчальний процес. Велике значення має висока майстерність учителя, його керівництво пізнавальною діяльністю учня, створення проблемної ситуації на

уроці, логіка педагогічного процесу, правильна та раціональна організація видів самостійної роботи.

Метою самостійної роботи на уроках географії є закріплення вивченого на уроці матеріалу, глибоке його осмислення та подальший розвиток набутих учнями знань самостійної роботи з географічними картами, текстом підручника, ілюстраціями чи схемами. Учні на уроках географії можуть виконувати самостійно домашні завдання, працювати з додатковою літературою, готувати повідомлення чи доповіді, складати власний опорний конспект тощо [20].

Варто зазначити, що прийоми самостійної роботи можна використовувати на будь-якому етапі уроку географії. Самостійна робота також є важливим методом володіння фундаментальними знаннями та розвитку розумових здібностей учнів. Завдання для самостійної пізнавальної діяльності стимулюють у здобувачів освіти абстрактне мислення, що веде до появи самоконтролю. Виконуючи практичні роботи на уроках географії в учнів активізується чуттєве пізнання, що поєднується із понятійним мисленням, оскільки завдання містять нові для учнів уявлення та поняття, які необхідно опанувати.

В міру того як школярі опановують вміння та навички самостійної роботи з географії, зміст завдань варто послідовно ускладнювати, стимулюючи активізацію пізнавальної діяльності учнів.

Пропонуємо, використовувану нами, організацію самостійної роботи учнів над навчально-методичним забезпеченням з географії:

- читання тексту підручника з географії з метою закріплення здобутих знань;
- самостійне вивчення нового матеріалу за підручником (посібником, робочим зошитом, атласом);
- підготовка відповідей за підручником чи іншими джерелами на поставленні запитання;
- знаходження визначень понять, об'єктів географічної номенклатури;

- аналіз ілюстрацій, схем, таблиць, картосхем, додатків, що є в тексті підручника;
- підготовка доповідей, повідомлень, рефератів, що вимагає від учнів умінь працювати з додатковими інформаційними джерелами [44].

На уроках географії учні вчаться самостійно виконувати завдання на порівняння об'єктів, складають їх характеристики за типовими картами, планами, а також аналізують схеми, таблиці за матеріалами різних джерел (підручників, карт, довідників тощо), складають міні-казки („Подорож маленької крапельки води“, „Подорож від полюса до екватора“, „Моя подорож з Христофором Колумбом»). Учні старшої та середньої ланки складають кросворди, експрес-тести, колекції корисних копалин або гірських порід, виконують завдання на контурних картах, пишуть розповідь „Уявна подорож до материка" (який вивчаємо). Доцільним є використання випереджаючих завдань: підготовка експрес-інформацій, повідомлень, створення кросвордів, тестових завдань, мультимедійних презентацій, фотоматеріалів під час або після вивчення теми.

Для того, щоб самостійна робота з підручником географії була ефективною важливо дотримуватись взаємозв'язку різних видів самостійної роботи дітей на уроці а також урізноманітнювати їх, варто сформулювати взаємозв'язок класної і домашньої самостійної роботи [46].

Великою мірою робота учнів на уроці тісно зв'язані від якості самостійної роботи учнів вдома. На уроці варто максимально застосовувати прийоми стимуляції активного самостійного мислення так щоб творчий дух спонукав його до самостійності і активності. Часто учень не засвоює певний матеріал через невміння самостійно виконувати навчальні завдання, в тому числі й домашні. Контролювати роботу учнів можна через фронтальні опитування. Доцільно й надалі на уроках географії роздавати картки для самостійної роботи з подібними завданнями, потім збирати та перевіряти зошити окремих учнів.

Варто зазначити, що не всі учні володіють належним темпом читання, цей недолік негативно позначається на їх успішності. Для усунення даної проблеми варто більше уваги приділяти самостійній роботі над текстом підручника з

географії, застосовувати систему вправ на читання чи аналіз тексту підручника, також давати додаткові завдання додому. Важливо навчити учня працювати з книжкою як в школі, так і вдома, виробити в нього звичку "копатися в книжках". Варто зазначити, що добре ілюстрований підручник дає можливість краще організувати найрізноманітніші види роботи з ним, розвивати в учнів активність, самостійність, творчу уяву та активізувати розумову діяльність учнів. Самостійну роботу учнів над ілюстраціями підручника варто організувати так, щоб вона була різноманітною, зокрема це і уявні екскурсії до певної країни на основі ілюстрацій підручника. Основною умовою самостійної роботи учнів із ілюстраціями є вдале поєднання слова вчителя із текстом підручника та малюнком [47].

Наочність - у викладанні географії має важливе значення. Використовуючи на уроках тематичну карту, вчитель більш активно діє на пізнавальну діяльність учня. Важливо самих учнів навчити читати географічну карту, використовуючи при цьому свій багаж знань .

Для того, щоб самостійна робота учнів була ефективною потрібно дотримуватись певних умов:

- чіткої, конкретної постановки завдань перед учнями;
- завдання для самостійної роботи мають бути доступними;
- характер завдань та запитань для самостійної роботи та їх складність на різних етапах навчання повинен змінюватись;
- повинна дотримуватись систематичність та послідовність застосування самостійної роботи учнів під час навчання;
- повинна бути диференціація завдань для самостійної роботи;
- повинен існувати взаємозв'язок класної та домашньої самостійної роботи;
- дотримуватись взаємозв'язку різних видів самостійної роботи учнів на уроці та урізноманітнювати їх;

На нашу думку, самостійна робота у процесі вивчення географії є основним засобом виявлення та розвитку в них творчих здібностей та

обдарованості, підготовки молоді до практичної діяльності.
В таблиці 1 подано класифікацію самостійної роботи на уроках географії.

Таблиця 1.1

Класифікація самостійної роботи учнів

Класифікація	Форми та мета самостійної роботи
За дидактичною метою	<ul style="list-style-type: none"> • для повторення опорних знань та підготовки до сприймання нового матеріалу; • для вивчення нового матеріалу; • для систематизації знань; • для закріплення знань та вмінь шляхом виконання тренувальних вправ; • для закріплення знань шляхом застосування їх у новій ситуації; • перевірочні, контрольні.
За характером пізнавальної діяльності	<ul style="list-style-type: none"> • оцінювального характеру, виконані за зразком; • частково-пошукового характеру; • дослідницького характеру.
За формами організації навчальної діяльності учнів	<ul style="list-style-type: none"> • фронтальні; • групові (за диференційованими завданнями); • парні (за варіантами, диференційовані); • індивідуально-диференційовані.
За джерелом знань	<ul style="list-style-type: none"> • з підручником, довідником чи ін. друкованими посібниками; • зі складання плану, конспекту лекцій, на основі прочитаного чи прослуханого; • зі складанням схем, плану після чи під час роботи з екранними посібниками;

	<ul style="list-style-type: none"> • з роздатковим матеріалом; • з підготовки рефератів, доповідей, повідомлень, проектів; • складання тестів, кросвордів; • підготовка до уроку-семінару, конференції; • робота за пам'ятками з організації самоосвітньої компетентності учнів.
--	---

Використання різних видів самостійної роботи на уроці географії та в позаурочний час дає можливість розв'язати такі проблеми як:

- створення тісного взаємозв'язку між учителем та учнем;
- запровадження педагогіки співробітництва, діалогу та співдружності;
- створення умов для роботи із дітьми з різною здатністю до навчання та індивідуальними ритмами;
- підвищення мотивації й пізнавальної активності за рахунок різноманітності форм роботи, можливості включення ігрового моменту;
- розвиток дитини як активного учасника навчального процесу, формування критичного мислення на уроці і в позаурочний час [39].

1.3. Значення шкільного підручника з географії у формуванні вмінь самостійної роботи учнів

Особливе місце серед різноманітних матеріалів та знарядь навчального процесу організації самостійної роботи учнів у навчально-виховному процесі посідає підручник, адже саме він відображає сучасний стан та домінуючі тенденції в педагогічній теорії та практиці.

Проблемам використання шкільного підручника присвячені праці Бабанського Ю., Беспалька В., Вішнікіна О., Кобернік С., Лернера І., Мадзігон В., Надтока О., Савченко О., Тализіної Н. та ін.

Сучасні науковці дають такі види навчального підручника, висвітлюючи різноманітні функції навчальної книги в освітньому процесі:

-повноцінний підручник – це повна комплексна інформаційна модель, яка відображає елементи педагогічної системи й дозволяє втілити їх на практиці (Беспалько В.);

-підручник та навчальний посібник дають орієнтири побудови курсу педагогу та матеріал для самостійної роботи учням (Загвязінський В.);

- навчальна книга, складена згідно програми з урахуванням вікових особливостей учнів [25];

- поліфункціональна психодидактична система (Гельфман Е., Холодна М.)

- книга, яка містить основи наукових знань із певної навчальної дисципліни (Фіцула М.);

- особлива дидактична система, що не лише розкриває зміст навчання, а й є певною моделлю процесу навчання [26].

Раніше на навчальні книги покладалося, зазвичай, два основних дидактичних завдання: закріплення знань, які учні отримали на уроці та відпрацювання цих знань вдома.

Підручники допомагають вчителю організувати різноманітну пізнавальну діяльність учнів, що зорієнтовує їх на самостійне здобування знань, розвиток творчості та отримання навичок самостійної навчальної роботи, поєднуючи при цьому загальнонавчальні уміння (аналіз, синтез, порівняння та ін.) з географічними (робота з картою, опис, характеристики та ін.), націлюють їх на практичне використання географічних знань і вмінь [51].

При створенні підручників накреслюються основні напрямки, основні аспекти розгляду шкільного предмета та послідовність викладу навчального матеріалу, хоча варто наголосити, що підручник має здійснювати не лише висвітлення матеріалу, а й розкриття певних методичних аспектів здобуття знань, форми набуття компетентностей, тому, а саме виконувати такі основні функції: пізнавальну, інформаційну, виховну [13].

Функціональні аспекти навчальної книги досліджувалися багатьма науковцями, зокрема Зуєв Д. визначив такі **функції підручника**: інформаційна, систематизуюча, мотиваційна, трансформаційна, розвивальна, інтегровальна, виховна, диференційованого навчання, координувальна та комунікативна [3].

Проаналізуємо функції сучасної навчальної книги:

- а) *інформаційна*;
- б) *спрямувальна* (управлінська);
- в) *функція, що розвиває* мотиваційну сферу, інтелектуальні вміння і особисті якості;
- г) *комунікативна функція*;
- д) *виховна функція*, що здійснюється за умови гуманізації змісту підручника;
- е) *функція диференційованого навчання*;
- є) *функція індивідуалізації навчання* [6].

Важлива увага на сучасному етапі надається розробці поліфункціональних підручників нового покоління, що можливо у рамках психодидактичного підходу. [6].

До складу **текстового компоненту** підручника входять основний, додатковий а також пояснювальний текст.

Основний текст – це послідовний виклад начального програмованого матеріалу, географічна інформація подається у вигляді розділів, параграфів, пунктів, що є обов'язковою для засвоєння учнями. Він може мати форму опису, розповіді, пояснення, проблемного викладу (запитання, звернення до читача, тощо).

Основний текст можна поділити на вступний, інформаційний та підсумковий.

Вступний текст розміщується на початку книги або окремих розділів, тем і пояснює можливості його використання.

Основну частину текстового компоненту складає *інформаційний текст*. Інколи основний текст завершається *підсумковим*, який містить висновки до певних тем

Зміст *додаткового тексту* розширює, конкретизує, коментує інформацію основного тексту й стимулює в учнів інтерес до його вивчення.

Завдання *пояснювального тексту* полягає у роз'ясненні й узагальненні незрозумілої географічної термінології, графічних матеріалів (схем, графіків, малюнків тощо).

Позатекстовий компонент включає як ілюстративні матеріали так і методичний апарат, апарат орієнтування.

Ілюстративний матеріал – це образні, понятійні, комбіновані зображення. Ілюстративний матеріал поглиблює знання учнів, також не повторює текстовий і передбачає наявність запитань і завдань для його засвоєння.

Методичний апарат підручника з географії складається як із апарату засвоєння, так і із системи запитань і завдань.

Саме *апарат організації засвоєння* скеровує навчальну діяльність учнів та націлює їх на самостійне здобуття знань, також формує вміння і навички самостійної роботи з підручником.

Система запитань та завдань виступає компонентом навчального матеріалу підручника, також спонукає учнів до навчальної діяльності, використання засвоєних знань і формує певні уміння та навички. Вона включає такі *запитання та завдання*:

- *формування інтелектуальних умінь*, які розраховані на встановлення причинно-наслідкових зв'язків, також дослідження географічних об'єктів чи явищ, їх зіставлення та упорядкування.

- *репродуктивного змісту*, які допомагають відтворити знання і закріпити їх;

- *практичні*, які формують географічні уміння й навички;

- *проблемні*;

- *творчі*;

- *контрольні*.

До апарату орієнтування входять зміст, сигнали-символи, рубрикації, шмуцтитули, які допомагають розбиратися в матеріалах підручника (Див. рис. 1.3)

Рис. 1.3. Склад вмінь самостійної роботи з підручником географії

Так, Надтока О. виокремлює чотири моделі організації створення сучасних підручників із географії:

- 1) *конвекційна* – підручник категорії репродуктивного типу;
- 2) *програмована*;
- 3) *модель створення проблемного підручника*;
- 4) *комбінована* включає елементи попередніх моделей, апро те жодна з них не превалує.

Підручник з географії – є важливим джерелом знань не тільки з цього предмета, але і з суміжних. Зміст охоплює багато знань: біологічних, фізичних, хімічних, історичних, соціальних, математичних, економічних. Тому підручник з географії має певні переваги перед іншими підручниками.

Електронним підручником називають електронний засіб навчання, який виконує та поглиблює функції звичайного підручника на друкованій основі і включає матеріали, які визначені навчальною програмою дисципліни.

Саме електронний засіб навчання дає змогу перетворити самотійну роботу на зрозумілу, цікаву, підвищити ефективність сприйняття навчального матеріалу. [6].

Коваль В. трактує електронний підручник як автоматизовану навчальну систему, яка включає дидактичні, методичні та інформаційно-довідкові матеріали по навчальній програмі, також програмне забезпечення, що дозволяє комплексно використовувати їх для самотійного отримання та контролю знань.

Варто зазначити, що масовому впровадженню електронних підручників в ЗЗСО перешкоджають наступні проблеми:

- недостатнє дослідження електронних підручників із точки зору певних психологічних аспектів;

- висока вартість розробки, працемісткість;

Електронним підручником називають електронний засіб навчання, який виконує та поглиблює функції звичайного підручника на друкованій основі і включає матеріали, які визначені навчальною програмою дисципліни.

Саме електронний засіб навчання дає змогу перетворити самотійну роботу на зрозумілу, цікаву, підвищити ефективність сприйняття навчального матеріалу. [8].

Коваль В. трактує електронний підручник як автоматизовану навчальну систему, яка включає дидактичні, методичні та інформаційно-довідкові матеріали по навчальній програмі, також програмне забезпечення, що дозволяє комплексно використовувати їх для самотійного отримання та контролю знань.

Варто зазначити, що масовому впровадженню електронних підручників в ЗЗСО перешкоджають наступні проблеми:

- недостатнє дослідження електронних підручників із точки зору певних психологічних аспектів;

- висока вартість розробки, працемісткість;

- необхідність врегулювання на державному законодавчому рівні технічних та санітарно-гігієнічних вимог до електронних книг;
- забезпечення авторського права та запобігання несанкціонованому копіюванню, зміні електронних посібників;

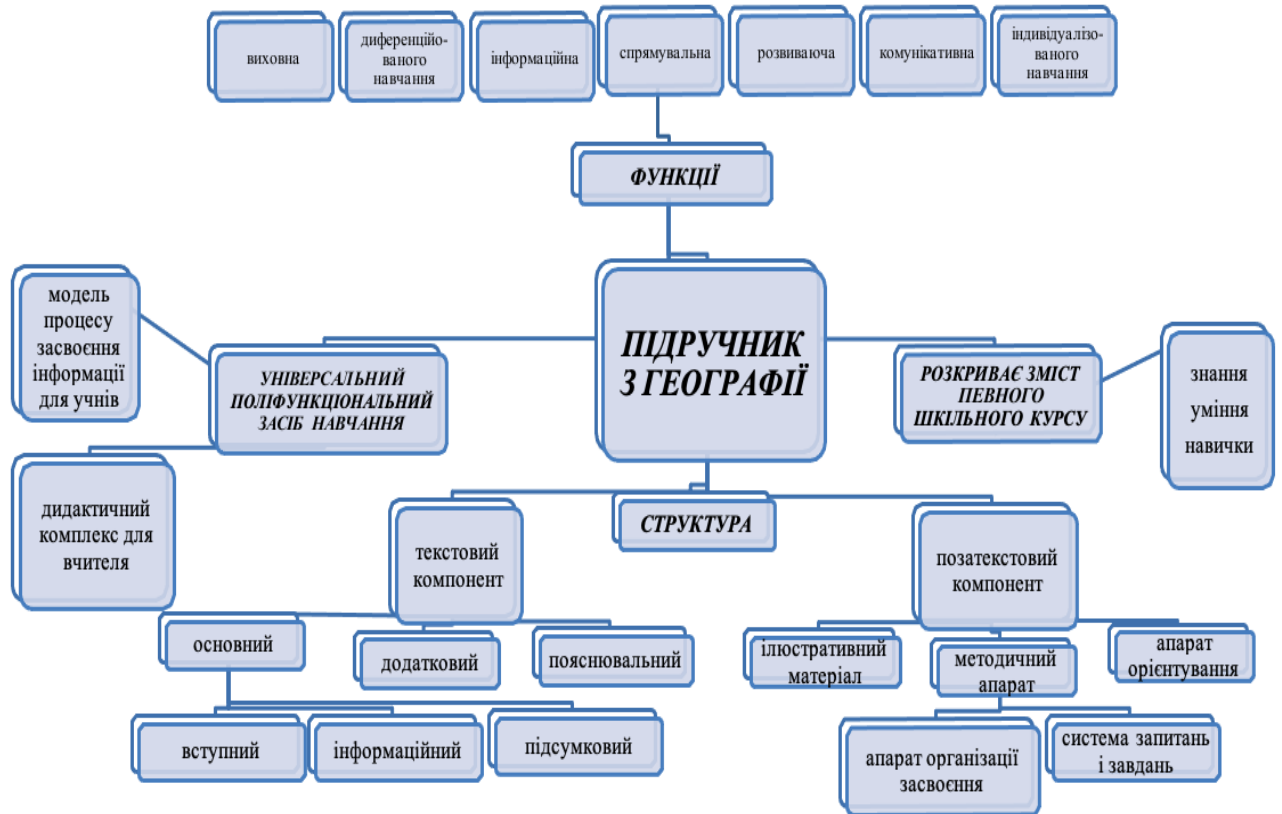

Рис. 1.4. Теоретична модель сучасного підручника географії

- потреба в новому персоналі в загальноосвітньому закладі для обслуговування пристроїв;
- механічна чутливість пристроїв й необхідність їх страхування;
- не належна підготовка педагогів до використання можливостей компонентів електронного підручника у освітньому процесі тощо [12].

При визначенні форм, способів та прийомів структурування електронного підручника і наповнення його навчальним матеріалом варто дотримуватися таких наступних принципів.

- відповідність його змістових ознак традиційним засобам навчання, зокрема підручнику;

- структурування змісту електронного підручника відповідно до програмового навчального матеріалу;
- автономність його навчально-інформаційних функцій;
- диференціація дизайну оформлення тексту, малюнків, таблиць тощо
- встановлення науково обґрунтованого співвідношення між навчально- інформаційними обсягами друкованого тексту та наочності;
- уніфікація текстового мовлення;
- техніко-комунікативна досконалість.

До розробки та функціонування електронних підручників виноситься система технічних, методичних, стетичних дидактичних, психологічних та ергономічних вимог [23].

Розповсюдженими інструментами створення та роботи з текстом є текстові редактори операційних систем та веб-сторінок: пакети Microsoft Office, HTML-редактори Adobe Dreamweaver, Open Office, KompoZer.

До програмних платформ для роботи з мультимедійним контентом входять Adobe Photoshop, Windows Movie Maker, ISpring, Microsoft Power Point, Camtasia Studio, MP3Direct Cut тощо.

Програмні засоби, які компілюють матеріали електронних підручників: Ebook Edit Pro, Macromedia Flash, Macromedia Authorware, SunRav BookEditor, ChmBookCreator.

Серед Програмних засобів забезпечення відтворення контенту: Інтернет браузері (Internet Explorer, Google Chrome, Opera, Mozilla Firefox,), медіаплеєри (VLC Player, Winamp, Media Player Classic, ACDSee, Flv player, Adobe reader, Adobe Flash player).

Як приклад реалізації мультимедійних і інтерактивних технологій можна назвати такі електронні підручники з географії вищих функціональних рівнів:

- навчальний електронний посібник «Загальна географія. 6 клас» (розробник ДНВП «Картографія»);
- навчальний електронний посібник «Географія материків і океанів. 7 клас» (розробник ДНВП «Картографія»);

– бібліотека електронних наочностей «Географія, 7-11 класи» (розробник ДП «ШІТ»).

Таким чином, основними властивостями, які вигідно вирізняють електронний підручник від традиційного є його репрезентативність, варіативність, можливість вибору індивідуальної схеми вивчення та структурування матеріалу, багаторівневність за когнітивною складністю, адаптація до рівня знань користувача.

Висновки до першого розділу

Аналіз психолого-педагогічної та методичної літератури дає підстави стверджувати, що проблема самостійної роботи школярів є надзвичайно актуальною та має важливе значення. Багатоаспектність даного питання зумовлює різноманітність підходів до трактування самого поняття «самостійна робота» в взаємозв'язку з термінами близькими за значенням «самостійність» та «самоосвіта». Термін «самостійна робота» науковці визначають неоднозначно, з огляду на її місце і роль у структурі навчального процесу.

Самостійна робота в контексті нашого дослідження розглядається як форма організації навчально-пізнавальної діяльності, що здійснюються за опосередкованого керівництва вчителем, у ході якої учні використовують, поглиблюють і узагальнюють знання, а також розвивають навички, уміння та особистісні якості.

В ході дослідження визначено, що ефективність самостійної роботи залежить від багатьох зовнішніх та внутрішніх чинників. До зовнішніх чинників можна віднести: педагогічні й організаційні умови, принципи побудови, функції та програми орієнтовних та контрольних дій під час виконання, що контролюються вчителем. До внутрішніх факторів нами віднесено координацію самостійної роботи учнем, що включає такі елементи: цілі, мотивацію, зміст завдань, навчальні дії, контроль, засоби, результат.

Обґрунтовано, що одним із головних шляхів інтенсифікації процесу формування вмінь самостійної роботи є використання підручника – поліфункціонального засобу навчання, який розкриває зміст певного шкільного курсу географії та є специфічною моделлю процесу засвоєння цього змісту.

У структурі навчальної підручника виділяють такі два основних компонента: текстовий (основний, додатковий та пояснювальний текст) і позатекстовий (ілюстративний матеріал, апарат орієнтування, методичний апарат). Передбачена в структурі як традиційного так й електронного підручника самостійна робота повинна бути раціонально спланованою та організованою і водночас вирішувати завдання формування однієї із найголовніших компетенцій учнів – уміння вчитися.

В сучасних умовах інформатизації навчального процесу, використання електронних підручників, під час вивчення географії, сприяє формуванню географічної компетентності й підвищує мотивацію учнів для самостійного здобування нових знань, умінь й навичок.

Електронний підручник разом із класичними функціями, які властиві звичайному підручнику виконує певні додаткові функції, які базуються на його мультимедійності, конструктивності, інтерактивності, інтегрованості й можливості створення гіпертекстових посилань. іалу. Використання електронних підручників у навчанні, дає змогу інтенсифікувати самостійну роботу, адже саме у електронних підручниках є можливість розширити обсяг подання інформації та підвищити ефективність використання позатекстового компоненту для самоорганізації й самоконтролю навчальної діяльності.

Проведений теоретичний аналіз наукових публікацій дозволяє стверджувати, що навчання географії в умовах компетентнісного підходу повинно бути зорієнтоване на оволодіння учнями вміння самостійної роботи з підручником.

РОЗДІЛ 2. МЕТОДИЧНІ ПІДХОДИ ФОРМУВАННЯ ВМІНЬ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ УЧНІВ З ПІДРУЧНИКОМ У ПРОЦЕСІ НАВЧАННЯ ГЕОГРАФІЇ

2.1. Педагогічні умови формування вмінь самостійної роботи учнів з підручником географії

В дослідженні методичної системи формування вмінь самостійної роботи психодидактичний підхід є одним з найважливіших, який дозволяє перетворити предметні знання, навички та уміння на засіб розвитку здібностей особистості.

У нашому дослідженні суб'єктом вивчення є учні закладів загальної середньої освіти, що вивчають географію з шостого по одинадцятий класи. У відповідності до вікової періодизації – це діти та підлітки. Дослідники в галузі педагогічної психології називають цей період перехідним, через те, що він є першим етапом дорослішання, соціального та морального формування особистості, який пов'язаний зі змінами у сфері свідомості та стосунками з оточуючими.

Науковці акцентують увагу на особливостях інтенсивного розвитку когнітивних процесів у підлітків. Закономірності становлення школярів у цьому віці проявляються у різних варіаціях, вони залежать як від оточення, так і від особливостей особистості.

В підлітковому віці учень прагне регулювати власну навчальну діяльність, працювати самостійно: визначати мету, планувати роботу та засоби її досягнення, оцінювати її результати.

Проблема висвітлення методичних особливостей формування зазначених вмінь є актуальною і потребує ґрунтовного дослідження. В ході дослідження нами складено та обґрунтовано модель формування вмінь самостійної роботи з підручником у процесі навчання географії (Див.рис. 2.1).

У деяких літературних джерелах поняття «модель» (від лат. – «міра, аналог, зразок») визначають як:

– «зразок, що відтворює, імітує будову і дію якого-небудь об'єкта, використовується для одержання нових знань про об'єкт [38, с. 683]»;

– «подумки уявлену або матеріально реалізовану систему, яка відображає або відтворює об'єкт (природний чи соціальний) і здатна заміщати його так, що її вивчення дає нову інформацію про цей об'єкт».

Запропонована дидактична модель організації навчального процесу стисло передає ідеї наукового дослідження, відображає важливі властивості об'єкта, які розглядається. Педагогічними функціями цієї системи є пояснення, тобто якого результату потрібно досягти та технологічність, тобто якими способами це зробити.

Основними складовими запропонованої дидактичної моделі є цільовий, змістовий, стимулювально-мотиваційний, контроль-регулювальний, процесуальний, оцінково-результативний та суб'єкт-суб'єктний компоненти [39].

Вимогами до розробки даної дидактичної моделі є:

- об'єктивність;
- суб'єктивність;
- нормативність;
- інтерактивність;
- адаптивність;
- відкритість.

За результатами аналізу літературних та наукових джерел та проведеного експериментального дослідження нами було розроблено модель формування вмінь самостійної роботи учнів закладу загальної середньої освіт з підручником географії, до складу якої входять наступні складові:

- *теоретична*, яка включає мету, структурні компоненти та педагогічні умови процесу формування вмінь самостійної роботи школярів з підручником;
- *організаційна*, яка охоплює методику (форми організації навчання, прийоми, методи), послідовні етапи формування вмінь;
- *результативна*, що представлена критеріями сформованості вмінь.

Складовими пропонованої моделі є:

- об'єкт – процес формування вмінь самостійної роботи учнів з підручником;
- суб'єкти – вчитель географії та учні ЗЗСО.

Рис. 2.1. Модель формування вмінь самостійної роботи з підручником у процесі навчання географії

Метою запропонованої моделі є розвиток пізнавальної самостійності учнів, що ґрунтується на формуванні загальнонавчальних навичок, вмінь та оволодінні системою прийомів самостійної роботи із підручником.

Завданнями впровадження даної моделі є: оволодіння вміннями самостійної роботи з навчальною книгою, розвиток загальнонавчальних умінь і навичок, формування особистості здатної до саморозвитку, самоосвіти.

Сучасний стан дослідження проблеми формування вмінь самостійної роботи учнів з підручником дозволяє говорити про п'ять, найбільш істотних її **компоненти**: мотиваційний, змістовий, організаційно-процесуальний, вольовий та рефлексивний, які відображені у дидактичній моделі.

Мотиваційний компонент передбачає співвідношення цілей і внутрішньої активності особистості (бажань, потреб, можливостей). Він ґрунтується на потребі, яка стимулює пізнавальну активність учня, його готовність до засвоєння знань, і формується в процесі усвідомлення суперечності між виниклою у процесі діяльності потребою та неможливістю її задовольнити самостійно. Мотивація виступає найважливішою умовою активності, самореалізації особистості в діяльності. У структурі мотивації виокремлюють мотиви внутрішні (коли для учня має значення діяльність як така, наприклад задовольняються пізнавальні потреби) та зовнішні (наприклад прагнення отримати схвалення, похвалу, здобути авторитет, уникнути покарання тощо). До зовнішніх мотивів відносять також умови середовища перебування, стимули.

Найбільш характерними і специфічними для самостійної діяльності є мотиви самоконтролю і самостійності, які проявляються перш за все у бажанні учня виконувати завдання без сторонньої допомоги, задовольнити свої пізнавальні потреби, ствердити свою особистість [29].

Змістовний компонент включає у себе навчальну задачу та її вирішення за допомогою навчальних дій.

Організаційно-процесуальний компонент передбачає самоорганізацію діяльності і включає такі вміння: визначення змісту і об'єму роботи, виокремлення етапів роботи, визначення цілей та задач, розподіл часу, оперування навичками та вміннями, використання способів і засобів дій для вирішення завдання.

Вольовий компонент виражається в прагненні вирішити навчальне завдання, забезпечує засвоєння способів подолання труднощів, вимагаючи розумового та фізичного напруження.

Рефлексивний компонент представлений діями контролю й оцінки, що функціонують як самооцінка та самоконтроль діяльності.

Результативність будь-якої діяльності визначається її умовами. **Педагогічні умови** – категорія, яка визначається як система певних методів, форм, матеріальних умов, реальних ситуацій, необхідних для досягнення певної педагогічної мети [18].

Організаційно-педагогічні умови у рамках нашого дослідження включають такі елементи формування вмінь самостійної роботи підручником географії:

1. використання потенціалу підручника з географії для здійснення самостійної роботи;
2. формування вмінь самостійної роботи в процесі навчання;
3. застосування різних форм навчання (фронтальна, індивідуальна, групова);
4. методичне керівництво педагогом самостійною роботою учнів.

Першою складовою організаційно-педагогічних умов є використання потенціалу підручника з географії для здійснення самостійної роботи. Повноцінний підручник є важливим засобом формування вмінь самостійної роботи.

У структурі підручника з географії виділяють два основних компонента: текстовий та позатекстовий, що формують складний взаємопов'язаний комплекс, який забезпечує формування самостійних вмінь учнів.

Для успішного формування навичок до самоосвіти та вмінь самостійної роботи матеріал підручника з географії повинен мати практичне спрямування, розвивати в учнів творчі здібності, тобто здатність використовувати здобуті знання в нових ситуаціях.

Другою складовою організаційно-педагогічних умов є формування вмінь самостійної роботи в *процесі навчання*, які поєднують діяльність вчителя географії, тобто навчання та діяльність школярів, тобто учіння.

Третьою складовою організаційно-педагогічних умов є застосування різних *форм навчання*. За формою організації виділяють таку самостійну роботу:

- 1) фронтальну;
- 2) групову;
- 3) парну;
- 4) індивідуальну.

Четвертою складовою організаційно-педагогічних умов ми визначаємо *методичне керівництво педагога самостійною роботою учнів*. Вчителю необхідно вводити у освітній процес навчання різноманітним методам та прийомам самостійної роботи, консультувати учнів, привчати до самоконтролю, складати завдання із поступовим наростанням ступеня самостійності, також виховувати в них активність, самостійність та ініціативність [19].

На основі аналізу наукових джерел можна обґрунтувати, що формування вмінь самостійної роботи учнів основної школи з підручником фізичної географії буде ефективним, якщо педагог враховує наступні ***психолого-педагогічні умови***:

- 1) створення пізнавальних труднощів навчання;
- 2) створення ситуації «радість успіху»;
- 3) формування позитивного мотиваційного підґрунтя.

Однією із важливих умов виникнення пізнавального інтересу, стимулом до діяльності є *створення пізнавальних труднощів навчання* та їх подолання. Але трудність навчального матеріалу і навчального завдання призводить до підвищення інтересу тільки тоді, коли вона для учня посиљна, переборна, тобто є такою, що він в змозі самостійно її подолати, інакше інтерес швидко знижується.

Створення пізнавальних труднощів є вихідним положенням проблемного навчання. На зв'язок проблемного навчання з розвитком самостійних вмінь учнів вказують дослідження багатьох вчених [22].

Проблемне навчання географії полягає у формуванні географічних компетенцій учнів на основі застосуванні певних методів такого навчання, відбору відповідного навчального матеріалу, послідовної постановки перед школярем проблемних ситуацій і організації адекватного розв'язання поставлених проблем [23].

Наступною складовою психолого-педагогічних умов формування вмінь самостійної роботи учнів з підручником у рамках нашого дослідження є *створення ситуації «радість успіху»*, що є одним із найважливіших компонентів особистісно- зорієнтованого навчання.

Головна мета діяльності вчителя полягає у тому, щоб кожен школяр був успішним, усвідомлював власну компетентність, впевненість у своїх здібностях, відчував радість у здоланні труднощів. Технологія «створення ситуації успіху» є джерелом внутрішніх стимулів особистості до отримання знань, удосконалення, яке продукує енергію для подолання пізнавальних труднощів навчання. Вона включає створення різноманітних видів радості, впровадження прийомів, за допомогою яких здійснюється педагогічний вплив на різні категорії учнів.

Ситуація успіху – це цілеспрямований, спеціально організований комплекс умов, що дозволяє учневі досягти значних результатів у діяльності, які супроводжуються позитивними емоційними, психологічними переживаннями [25].

О. Пехота визначає ситуацію успіху як «суб'єктивний психічний стан задоволення наслідком фізичної або моральної напруги виконавця справи, творця явища».

Організація ситуації успіху буде результативною за умови співпраці між вчителем та учнями, що базується на порозумінні та довірі. Співробітництво дозволяє актуалізувати самостійну діяльність учнів, створити емоційний підйом, підвищити мотивацію до успіху.

Схарактеризуємо наступний компонент психолого-педагогічних умов – *формування позитивного мотиваційного підґрунтя* пізнавальної самостійності школярів.

Мотивацію визначають як систему мотивів або стимулів, яка спонукає людину до конкретних форм діяльності або поведінки. Це елемент процесу навчання, результатом якого є навчальна діяльність, яка набуває для тих, хто навчається, конкретного змісту. При цьому формується стійкий інтерес до неї, і зовнішні задані цілі перетворюються у внутрішні потреби особистості.

Мотивація навчання географії – це система зовнішніх спонукань, яка застосовується вчителем у процесі навчання, зумовлює пізнавальну активність учнів і визначає її спрямованість на формування географічних компетенцій школярів.

Мотиваційний чинник постає одним з найважливіших аспектів проблеми самостійної роботи учнів основної школи. У середньому шкільному віці розумова активність поєднується зі зростаючою самостійністю, відбувається оволодіння самостійними формами навчальної діяльності, способами взаємодії з іншими суб'єктами процесу навчання [8]. У підлітка зміцнюються пізнавальні мотиви, інтерес до нових знань. Прагнення до самостійності викликає негативне ставлення до передачі знань у готовому вигляді, використання репродуктивних методів навчальної діяльності.

Спираючись на дослідження Ламекіної Г., виділено чотири рівні сформованості вмінь самостійної роботи з підручником: початковий, середній, достатній, високий. Аналіз складових, що входять до критеріїв сформованості, дозволив охарактеризувати їх рівні розвитку.

Початковий рівень передбачає часткове, фрагментарне володіння прийомами самостійної роботи з підручником. Самостійну роботу виконує лише за участі і за інструкціями вчителя, допускає грубі помилки. Дії учня мають копіювальний характер.

Середній рівень – учень володіє вміннями на репродуктивному рівні, відтворює способи діяльності за певним зразком. Самостійну роботу виконує за

інструкціями вчителя. При виконанні завдань допускає неточності, помилки. Відповіді не послідовні, з порушенням логіки викладу.

Достатній рівень – учень вільно застосовує матеріали підручника для виконання завдань самостійно. Володіє інтегрованими прийомами зіставлення. Оперує основними географічними поняттями та термінами, відтворює їх зміст, описує причинно-наслідкові зв'язки, відображає особливості географічних об'єктів і явищ у графічно-знакових моделях.

Високий рівень – учень вільно, творчо застосовує різні вміння самостійної роботи з компонентами підручника, також вміє застосовувати способи діяльності в нових пізнавальних ситуаціях. Володіє системою предметних понять, пояснює географічні закономірності, взаємозв'язки між об'єктами вивчення, вирішує певні проблемні завдання, робить узагальнення та висновки.

2.2. Особливості формування вмінь самостійної роботи з у шкільних курсах географії

Одним із завдань нашого дослідження є розробка технології формування вмінь самостійної роботи з підручником, що ґрунтується на педагогічних умовах.

У комплексі педагогічних умов нами виділяли три підгрупи: психолого-педагогічні, організаційно- педагогічні й методичні умови.

Охарактеризуємо впровадження першої організаційно-педагогічної умови – використання потенціалу підручника географії для здійснення самостійної роботи.

Щоби сформувати вміння самостійної діяльності в процесі педагогічної взаємодії, варто в першу чергу навчити учня працювати з підручником, та в подальшому проектувати дані вміння на роботу із будь-яким інформаційним джерелом.

Важливими характеристиками підручника географії є:

- розподіл та виділення інформації за ступенем її важливості;
- відповідність навчального матеріалу рівню пізнавального розвитку учнів;

- наявність різного виду й складності завдань;
- забезпечення регулярного повторення.

Беззаперечно, що для забезпечення засвоєння підручник має містити інструктивний матеріал, що скеровує навчально-пізнавальну діяльність школярів у правильному руслі та є основою розвитку їх самостійності. *Функція організації самостійної навчальної діяльності*, на нашу думку, є головною функцією навчальної книги. Її форма і зміст має передавати методiku навчальної діяльності, розкривати послідовність засвоєння матеріалу, надавати сценарій та створювати умови для формування найважливіших розумових операцій [5].

Розвиваюча функція пояснюється необхідністю розвитку творчих здібностей учнів, їх активності й потреби у пізнавальній діяльності. Ця функція реалізується з-за наявності в підручнику рефлексивних та мотиваційних засобів.

Важливою педагогічною умовою формування вмінь самостійної роботи із підручником є втілення у ньому *комунікативної функції*. Особливе значення в психодідактичному аспекті реалізації *виховної функції* відіграє гуманізація змісту.

В організації самостійної роботи із підручником *індивідуалізація* передбачає врахування пізнавальних здібностей та надання індивідуалізованої педагогічної допомоги для розвитку вихідних психологічних можливостей. Реалізація функції індивідуалізації засобами підручника має змінювати його структуру до форми індивідуальної траєкторії навчальної діяльності. [28].

Потенціал сучасного підручника з географії для здійснення учнями самостійної навчальної діяльності має передбачати доступне змістове наповнення та наявність прийомів для здійснення ефективної самостійної роботи.

Поступовому розвитку самостійних умінь сприяють різноманітні види роботи з підручником, які вчитель географії має системно використовувати для досягнення дидактичних цілей різних етапів уроку.

Розглянемо приклади видів самостійної роботи з навчальною книгою відповідно до різних етапів уроку географії за таблицею 2.1.

Таблиця 2.1

**Види самостійної роботи з навчальною книгою
на різних етапах уроку географії**

<i>Мотивація діяльності, актуалізація знань навчальної та опорних</i>	Попереднє читання, підготовка відповідей на питання, перегляд ілюстративного матеріалу, виконання завдань, вирішення проблемних завдань, запропоновані вчителем, виконання завдань дидактичних ігор за матеріалами підручника
<i>Перевірка домашнього завдання</i>	Відповіді на запитання, які містить методичний апарат підручника, презентація виконаних завдань, виступи з окремих питань за планом, тезами, конспектом, виконання завдань з навчальної книги
<i>Вивчення нового матеріалу</i>	Виділення найголовнішої інформації, пошук відповідей на запитання або її «цитування», створення графічно-знакових моделей, робота з ілюстративним матеріалом, рубриками, вирішення проблемних завдань, вивчення нового матеріалу за умовами дидактичних ігор
<i>Закріплення вивченого</i>	Робота з методичним апаратом книги, складання конспекту, таблиць та схем, виконання завдань дидактичних ігор за матеріалами підручника, підготовка характеристик географічних об'єктів і явищ за матеріалами підручника,

Важливим компонентом організаційно-педагогічних умов є використання різних *форм навчання*. На уроках варто комбіновано застосовувати різні форми організації навчальної діяльності, які спрямована на формування вмінь самостійної роботи з підручником: фронтальну, індивідуальну, групову.

Останнім компонентом організаційно-педагогічних умов *керівництво саме вчителя самостійною роботою учнів*.

Управління системою самостійних робіт із підручником забезпечує оптимізацію процесу формування й удосконалення вмінь роботи де вчитель виконує роль помічника [29].

Ефективним є використання у навчальному процесі підручників із проблемним викладом інформації, проблемними питаннями й завданнями сприяє підвищенню пізнавальної активності учнів та свідомому опануванню знаннями.

Позитивно на розвиток навчальної мотивації в формуванні вмінь самостійної роботи із підручником впливають такі принципи педагогічного впливу: врахування суб'єктивного досвіду школяра; індивідуалізація та диференціація навчальної діяльності; системність навчання; актуалізація опорних вмінь, знань та навичок; використання нетрадиційних методик.

Останньою групою педагогічних умов є *методичні*, які включають такі компоненти: рекомендації для роботи з електронним підручником; використання алгоритмічних прописів послідовних дій; завдань на згортання інформації; завдань із елементами гри; проблемних питань [28].

Варто зазначити, що ключовим завданням електронного підручника є саме реалізація самостійної роботи, візуальними засобами із використанням можливостей гіпертексту, викладання географічної інформації текстовими, мультимедіа, перевірка засвоєних знань, вмінь і навичок.

Швидкому опануванню школярами прийомами самостійної роботи із підручником сприяє система завдань на згортання інформації, тобто графічного виразу найважливішого матеріалу текстового й позатекстового компоненту навчального посібника (термінів, понять, складання плану, тези тощо).

Дієвою умовою формування вмінь самостійної роботи є впровадження завдань з елементами гри. Саме прийоми ігрової діяльності сприяють виробленню навичок і вмінь самостійної роботи та мотивують до самоосвітньої діяльності.

Навчальну гру визначають як один із методів активізації самостійної роботи школярів у ігровому просторі спрямовану на засвоєння географічних знань, формування предметних вмінь і навичок за допомогою використання матеріалів підручника. Сприйняття географічної інформації й набуття вмінь здійснюється в процесі розв'язання навчальної проблеми, яка визначається грою [31].

У процесі навчання географії значну частину відомостей учні отримують з описів, ілюстративного матеріалу, що використовуються вчителем з підручника. Учні повинні відтворювати пропоновані образи дійсності у власній уяві. Однією з важливих умов розвитку географічної уяви є впровадження у навчальний процес вивчення географії таких підходів:

1) дидактичні ігри:

- рольові ігри (уявлення себе дослідником чи вченим та складання розповіді від образу обраного героя із використання основних понять теми) [18];

- географічна «показуха» – гра в якій учні мають відобразити за допомогою жестів географічне явище про якіе вони дізналися опрацювавши самостійно текст;

- гра-припущення (що сталося, якби?);

- гра-подорож – уявна мандрівка, ознайомлення із оточуючим світом;

- складання географічних пазлів;

2) постановка дослідів, виготовлення макетів, моделювання, збір колекцій.

Педагогічна модель полягає у використанні технології, що спрямована на формування вмінь роботи із різними інформаційними джерелами [31].

Розглянемо окремі прийоми технології, що доцільно використовувати для ефективного формування вмінь самостійної роботи учнів з підручником географії за алгоритмом «виклик - осмислення - рефлексія».

На стадії **виклику** важливими є прийоми, які забезпечують актуалізацію опорних знань і вмінь учнів.

Правильні та неправильні твердження. Слухачам пропонується перелік тверджень, завданням їх є з'ясування чи всі вони вірні, опрацювавши певну тему параграфа. Алгоритм роботи такий:

- 1) ознайомлювальне читання;
- 2) вчитель зачитує запитання;
- 3) учні в зошитах записують за номером твердження відповідь («-» чи «+»). [30].

Мозкова атака. Вона дозволяє швидко згенерувати значну кількість ідей, шляхів розв'язання проблеми. Завданням вчителя є правильне формулювання навчальної проблеми, стосовно якої учні зможуть висловити власні міркування.

Робота з ключовими словами. Перед опрацюванням теми, вчитель пропонує вивчити виділені у тексті ключові слова і скласти розповідь, відповівши на запитання «Про що буде йти мова?». Початком теми учні записують перші дві колонки таблиці. Після – заповнюють колонку «Дізнався».

Епіграф. Готуються цікаві епіграфи до теми параграфа а завданням учнів є – пояснити їх, сформулювати власні міркування щодо позиції автора.

INSERT (Interactive Noting System Effective Reading Thinking). Учень відмічає інформацію в тексті на полях значками: «V» - відома раніше, «+» - нова, «-» - вважав інакше, «?» - не зрозумів [20, с. 136-141].

Читання із зупинками. Під час читання частин тексту, роблять зупинки для визначення основної думки кожного смислового блоку й повторення важливої інформації. Вчитель пропонує учням запитання, створює певні проблемні ситуації, що обговорюються спільно або кожен отримує окремі письмові завдання.

Також доцільно використовувати такі технології роботи самостійної роботи з підручником як: «Оцінка тексту», «Робота з термінами», «Оживи зображення».

Фаза рефлексії передбачає використання таких творчих прийомів.

Послання по колу. Учнів поділяють на групи. Кожен учень записує поняття та передає послання однокласнику за для доповнення. Це

продовжується, поки аркуш не повернеться до першого автора і зачитуються учасниками груп й аналізуються.

Сінквейн (сенкан). Це складання за правилами вірша, що передає зміст теми. Завданнями учнів є формулювання головної думки теми коротко, що й вимагає хорошого володіння термінів та понять.

Діаграма Ісікави («fishbone» – риб'яча кістка). Завданням учнів є створення схематичного малюнку риб'ячого скелета: голова - ключове питання; верхні кісточки - основні поняття, причини проблеми; нижні - їх пояснення чи факти; хвіст - відповідь на питання теми та висновки (рис. 2.2).

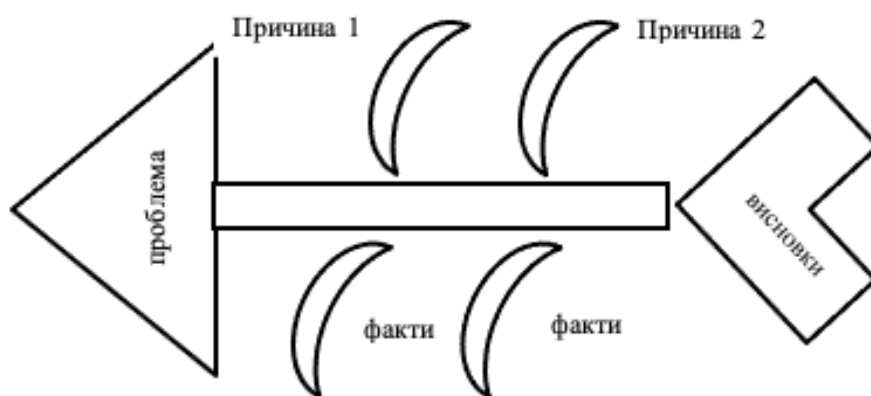

Рис.2.2. Графічне зображення прийому «Діаграма Ісікави» (риб'ячий скелет)

Ромашка запитань. Містить шість типів питань до певної теми [6]:

- 1) просте питання, що використовується для відтворення фактів («Хто?», «Що?» «Як?», «Коли?»);
- 2) уточнювальне – мета якого з'ясувати додаткову інформацію, що малася на увазі, але не озвучувалася («Якщо я правильно зрозуміла, то...», «Тобто, ви маєте на увазі?»);
- 3) пояснювальне – використовується для визначення причинно-наслідкових зв'язків («Чому?», «Яким чином?», «Як це пов'язано?»);
- 4) творче – має характеристику умовності, фантазійності, прогнозу («Якщо б ви були..., то», «Вигадайте...»);
- 5) оцінювальне – спрямовані на визначення критеріїв оцінки певних об'єктів, фактів;

б) практичне – пов’язує теоретичні знання із практичною діяльністю.

Ця система запитань може бути застосована на різних етапах уроку під час роботи з підручником для осмислення, запам’ятовування матеріалу та застосування його на практиці [3].

Складання проблемних запитань. Завдання учня це скласти запитання, які не мають прямої відповіді в тексті і тому потребують ґрунтовного аналізу.

Написання есе. Це індивідуалізоване та аргументоване тлумачення певної теми рубрик, ілюстративного матеріалу, тощо.

Діаграма Венна. Запропонована англійським філософом Джоном Венном. У ній відображаються відмінне та загальне для двох чи більше об’єктів та явищ. Відмінні риси записуються учнями в праву та ліву частину кола. У центральній частині вказуються спільні характеристики (рис. 2.3).

Рис. 2.3. Графічне зображення прийому «Діаграма Венна»

RAFT. Це прийом завдяки якому учні створюють різні за жанром і оформленням тексти й різнобічно досліджують певну тему. Завдання полягає в висловлюванні міркувань, в описі від імені обраного персонажа.

Застосування вище зазначених стратегій дозволяє учням використовувати підручник з географії у якості самовчителя та поліфункціональної моделі процесу навчання. В ході дослідження визначено прийоми які нами систематизовано за ознакою формування певних навчальних умінь [22]:

-умінь активного читання («INSERT», читання із зупинками, «ромашка запитань», робота з термінами, правильні і неправильні твердження);

- умінь генералізувати географічну інформацію на всіх стадіях засвоєння («відомо – хочу дізнатися – дізнався», діаграма Венна, діаграма Ісікави, «послання по колу»);

- умінь працювати із поняттями (робота з термінами, ключовими словами, мозкова атака);

- умінь формулювання й розв'язання проблемних завдань (складання проблемних питань, діаграма Ісікави);

- умінь комунікативної діяльності (прийоми парної і групової роботи);

- умінь творчої обробки й рефлексивної оцінки розглянутого матеріалу (створення есе, кластерів, сенкану, епіграф, «RAFT») тощо.

Отже, сучасний педагог не повинен подавати знання в готовому вигляді, а спрямовує навчальну діяльність школярів, стимулюючи їх продуктивну роботу. Головним завданням постає саме питання навчити здобувати знання самостійно.

Висновки до другого розділу

Розглянуто теоретико-методологічне обґрунтування моделі формування вмінь самостійної роботи учнів з підручником географії. Морфологічний склад моделі має взаємодію теоретичної, організаційної і результативної складової.

Враховуючи визначені критерії нами виокремлено такі рівні сформованості вмінь самостійної роботи з підручником: початковий, середній, достатній і високий.

Дана модель дозволяє розглянути такі основні аспекти процесу формування вмінь самостійної роботи підручником в процесі навчання географії.

В ході дослідження визначено сукупність педагогічних умов, які сприяють ефективному формуванню вмінь самостійної роботи із підручником в процесі навчання географії.

Серед них: *організаційно-педагогічні* (використання потенціалу підручника для здійснення самостійної роботи, застосування форм навчання (індивідуальної, фронтальної та групової); *психолого-педагогічні* (створення пізнавальних труднощів, формування позитивного мотиваційного підґрунтя, ситуації «радість успіху»); *методичні умови* (розробка рекомендації для роботи із електронним підручником, складання послідовності дій, застосування проблемних питань тощо).

У набутті прийомів, що входять до загального алгоритму самостійної роботи школярів із підручником стратегічною опорою виступає саме система запитань та завдань. Основою саморегуляції навчальної діяльності особистості та одним із найефективніших механізмів формування умінь самостійної роботи учнів із підручником географії є рефлексивний підхід.

РОЗДІЛ 3. ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ МОДЕЛІ ФОРМУВАННЯ ВМІНЬ САМОСТІЙНОЇ РОБОТИ З ПІДРУЧНИКОМ З ГЕОГРАФІЇ

3.1. Програма експериментального дослідження

Для перевірки ефективності впровадження у навчальний процес моделі формування вмінь самостійної роботи з підручником географії, проведено педагогічний експеримент дослідження в умовах реального навчального процесу. Експеримент був здійснений упродовж навчального року, під час якого:

- оцінено стан проблеми дослідження, діяльність географів з організації самостійної роботи школярів з навчальною книгою;

- апробовано запропоновану педагогічну модель, яка спрямована на формування вмінь самостійної роботи учнів із підручником;

- проведено перевірку гіпотези ефективності впровадження системи педагогічних умов для формування вмінь самостійної роботи учнів із підручником географії.

Завданням проведеного педагогічного експерименту була перевірка результативності визначених і описаних педагогічних умов формування вмінь самостійної роботи з підручником географії. Для виконання завдань запропонованої експериментальної програми обрано старшу вікову групу учнів основної школи [7].

Перевірка організувалася за такими етапами: констатувальний, формувальний та контрольний. На першому *констатувальному етапі* – аналізувалася науково-педагогічна література з проблеми нашого дослідження. Визначалися мета та завдання наукової роботи, розроблялася програма експерименту, визначалася експериментальна база, проводилося анкетування.

На другому *формувальному етапі* – проводився формувальний експеримент і перевірялася гіпотеза дослідження. Розроблено й апробовано модель формування вмінь самостійної роботи учнів з підручником географії.

На третьому *контрольному етапі* – проводилось узагальнення та систематизація одержаних результатів; формулювання висновків [37].

Під час констатувального експерименту проаналізовано педагогічну та методичну літературу з проблеми дослідження; визначено теоретичне підґрунтя дослідження, підготовлено програму експериментального дослідження, сформульовано зміст анкети тощо.

Таблиця 3.1

Аналіз анкетування учнів				
Формулювання відповідей	До загальної кількості відповідей за класами, %			
	9	10	11	У середньому
1. Як на Вашу думку, Ви вмієте вчитися (організувати свою навчальну діяльність)?				
Так	23	13	17	18
Не знаю	6	5	3	4
Коли є бажання	10	18	25	17
Прагну	13	15	7	12
2. Чи плануєте Ви свою навчальну діяльність?				
Так	28	30	33	30
Ні	7	1	4	4
Інколи	13	19	13	15
Немає сенсу	3	1	1	2
3. Як Ви ставитеся до самостійних робіт, які проводяться на <u>уроках географії</u>?				
Байдуже	11	13	17	14
Негативно	7	4	7	6
Позитивно	33	34	27	31
4. Що Вам подобається в самостійній роботі?				
Можливість проявити самостійність	6	2	5	4
Можливість перевірити свої знання	18	20	15	18
Можливість отримати позитивну оцінку	10	16	19	15
Можливість поповнювати і поглиблювати знання	11	6	7	8
Нічого	5	7	6	5
5. Які види самостійної роботи, що використовуються на <u>уроках</u>, Вам цікаві?				
Робота з підручником	8	6	12	9
Робота з контурними картами	17	16	16	14
Робота з таблицями, схемами, малюнками	10	9	10	10
Виконання різнорівневих завдань	12	4	4	7
Робота з тестовими завданнями	11	16	9	12
6. Якої допомоги Ви потребуєте під час виконання самостійної роботи з підручником?				
Інструктажу до виконання	14	12	12	13
Алгоритму (послідовності дій) виконання завдання	10	7	12	10
Консультації учителя	11	14	11	12
Аналізу результатів роботи	9	14	9	11

<i>Продовж. табл. 3.1</i>				
Контролю з боку вчителя	5	5	6	5
7. Що, на Вашу думку, потрібно змінити в організації самостійної роботи учнів з підручником?				
Періодично пропонувати завдання творчого характеру	16	13	17	16
Частіше пропонувати індивідуальні завдання на вибір	11	10	10	10
Скоротити час на виконання завдань	3	3	1	2
Збільшити час на виконання завдань	14	19	17	17
Оцінювати самостійну роботу	7	6	6	6

Рис. 3.1. Результати кількісної обробки анкет учнів (5-7 запитання анкети)

Анкетування проводилося анонімно. Метою опитування є вивчення ставлення учнів до навчання в цілому і до географії зокрема та з'ясування ролі самостійної роботи у їх навчальній діяльності. Результати анкетування подано в таблиці 3.1.

Провівши аналіз анкетування, нами отримано наступні результати. Проаналізувавши відповіді на перше запитання ми отримали такі результати: у середньому 35% опитуваних відповіли «так», 34 % - раціонально організують свою навчальну діяльність при наявності бажання, 23% – лише прагнуть до цього, 8 % відповіли «не знаю».

Відповіді на друге запитання розділились наступним чином: 60% опитуваних дали позитивну відповідь, 30% відповіли - «інколи», 7% негативно відповіли, ще 3% зазначили, що в цьому не бачать сенсу. Варто зазначити, що більшість учнів позитивно ставиться до самостійних робіт - 62 %, 27 % учнів - байдужі, а 11% - негативно відносяться.

Відповідаючи на четверте запитання учні обрали варіанти «можливість перевірити свої знання» - 35%, «можливість отримати позитивну оцінку» - 30%. 16% вказали, що їх приваблює можливість поглиблювати знання під час виконання самостійних робіт, 11% нічого не подобається.

Найпривабливішими для учнів є такі види самостійної роботи: робота із контурними картами - 27%, робота із тестовими завданнями - 23%; робота з таблицями, малюнками, схемами - 19%, робота із підручником - 18%, виконання різнорівневих завдань - 13%.

Відповіді на шосте запитання мають наступні результати: чверть школярів вказали, що потребують інструктажу до виконання; 24% -

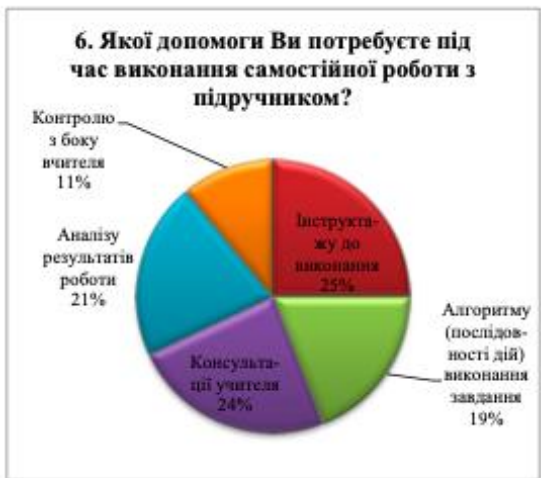
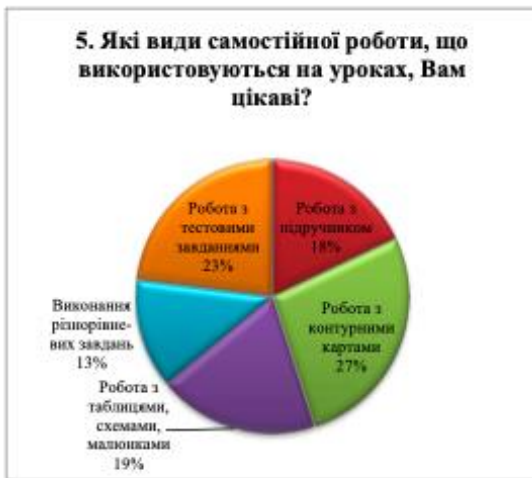
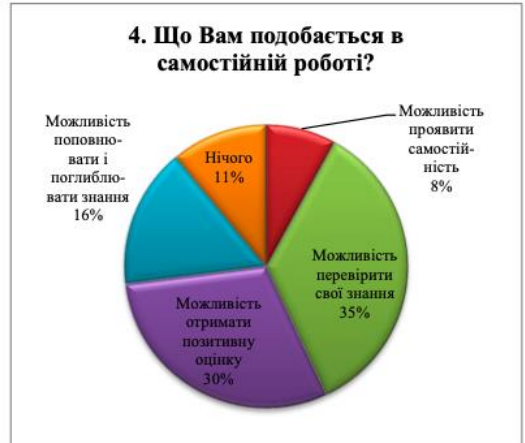
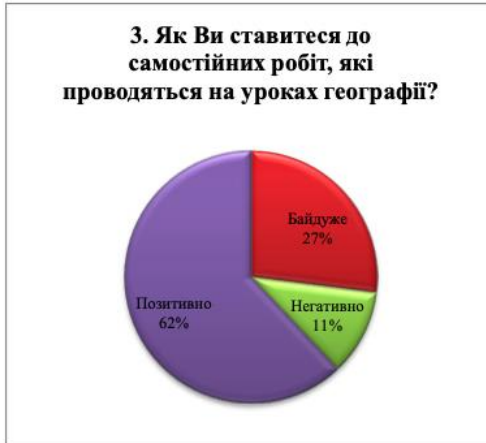
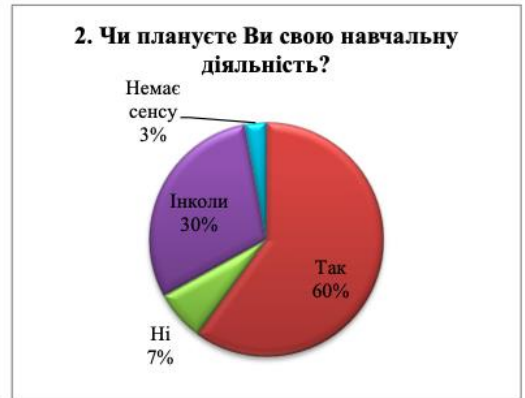
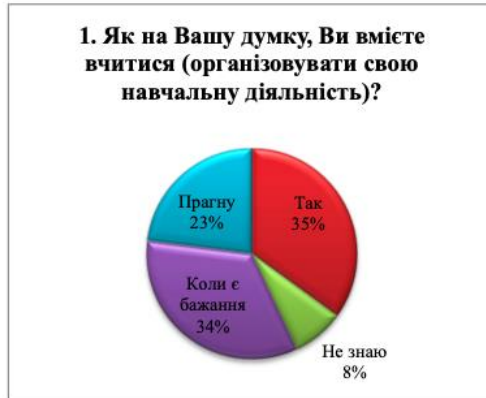

Рис. 3.2 Результати кількісної обробки анкет учнів

консультації учителя, 21% зазначили необхідність аналізу роботи, 19 % - алгоритму виконання завдання, 11% - контролю з боку вчителя.

Відповіді на останнє сьоме запитання розподілились наступним чином: 33% вказують на недостатність часу (і тільки 4% хочуть зменшити час на виконання завдань), 31% цікавлять завдання творчого характеру, 20% - індивідуальні завдання, і лише 12% учнів наполягають на обов'язковому оцінюванні.

Завданням анкетування учителів географії є вивчення стану використання шкільного підручника з географії в організації самостійної діяльності учнів старших класів. Анкета містила як відкриті питання, так і закриті, з можливістю вказувати власну думку. Графічне відображення кількісної обробки результатів анкетування вчителів відображено нами в рис. 3.2.

Перше запитання анкети було відкритим та з'ясовувало розуміння поняття «самостійна робота». Визначено, що в більшості поданих відповідей просто перелічувалися види завдань самостійної роботи. Лише в деяких анкетах самостійна робота трактувалася в узагальненому значенні цього поняття.

Більшість відповідей на наступне запитання «Чи актуальна проблема самостійної роботи учнів у навчально-виховному процесі школи?» були позитивними. Близько 28% відповідей були негативними без пояснень.

З'ясовано як часто організовується самостійна робота із підручником: 71% вчителів проводять її систематично, інші (28%) – епізодично. Серед способів, що використовуються під час організації самостійної роботи із підручником вчителі виокремлювали: проведення інструктажу – 46%, розпис алгоритму – 27%, виконання завдань у групах – 15%, вирішення проблемних завдань – 6%, виконання різнорівневих завдань – 6%. Респонденти також запропонували свої варіанти відповіді: контроль за виконанням, надання консультації, допомоги тощо.

Відповіді на питання «Які види завдань для самостійної роботи із підручником Вами використовуються?» розподілились таким чином: знайти відповідь – 31%, виписати певну інформацію – 23%, скласти план – 22%,

встановлення причинно-наслідкових зв'язків – 14%, проблемні – 10%. Також вчителі зазначали: складання схем, таблиць, переказ тощо.

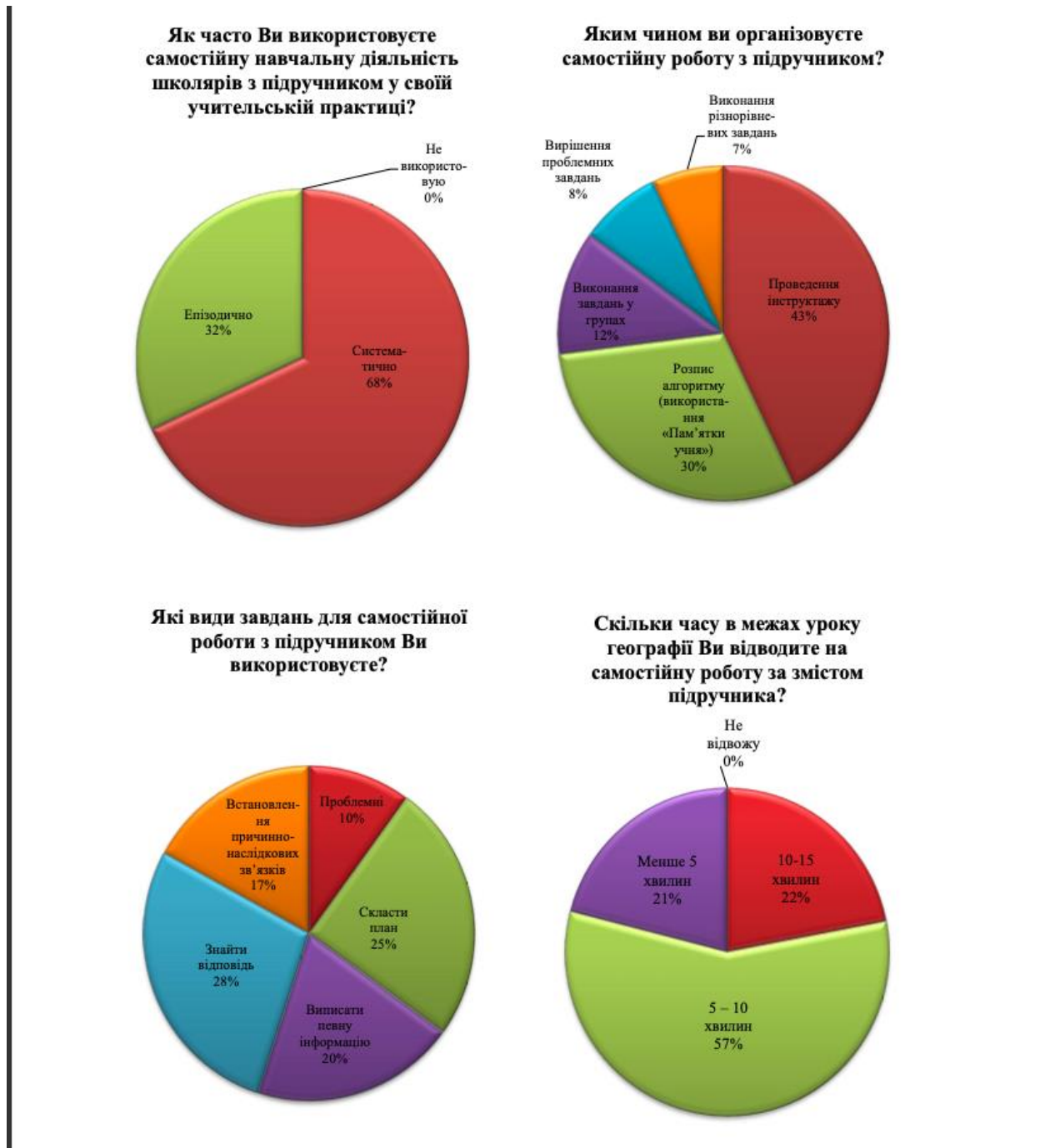

Рис. 3.3. Результати кількісної обробки анкет учителів географії на етапі констатувального експерименту

Даючи відповідь на питання «Скільки часу в межах уроку географії Ви відводите на самостійну роботу за змістом підручника?» більшість опитаних відповіла 5-10 хвилин (60%), 19% – 10-15 хвилин, 21% – менше ніж 5 хвилин.

Таким чином, проаналізувавши відповіді респондентів можна зробити такі узагальнення:

- не всі вчителі можуть дати визначення поняттю «самостійна робота»;
- питання використання самостійної роботи з підручником вважають актуальним;
- більшість використовують цей вид навчальної діяльності систематично;
- найпоширенішими способами організації самостійної роботи вважають проведення інструктажу та використання алгоритму дій;
- формуванню умінь роботи з підручником приділяється не значна увага;
- на уроці географії приділяється лише 5-10 хв різним видам самостійної роботи;
- відчувається брак методичних порад щодо застосування інноваційних підходів у роботі з текстом підручника;
- недостатньо рекомендацій щодо технології впровадження різноманітності прийомів формування вмінь самостійної роботи учнів.

Також в ході нашого дослідження під час констатувального етапу експерименту проведено бесіди із вчителями. Результати засвідчують, що педагоги, на жаль, недостатньо володіють методикою організації самостійної роботи школярів із підручником географії. Потенціал навчальної книги застосовується епізодично та несистемно, лише на етапі закріплення знань. Найчастіше переважає фронтальна роботи, що передбачає, переважно, роботу з текстом. Визначено, що недостатньо використовуються можливості позатекстового компонента підручника, учні практично не працюють з ілюстраціями, завданнями, рубриками. Прийоми роботи, здебільшого, не

стимулюють школярів до самостійного використання підручника для вирішення різноманітних навчальних завдань.

3.2. Оброблення результатів педагогічного експерименту та їх аналіз

На формувальному етапі експерименту підготовлені контрольні завдання, метою яких є визначення рівня сформованості вмінь самостійної роботи із кожним структурним компонентом підручника географії: ілюстративним матеріалом, текстом, апаратом орієнтування й системою завдань. Тема для письмового опитування учнів обиралася згідно календарно-тематичного планування вчителя географії.

Метою контрольної роботи є діагностика рівня сформованості вмінь роботи із книгою: умінь порівнювати, виділяти головну інформацію у тексті (аналізувати й синтезувати матеріал, класифікувати та встановлювати причинно-наслідкові зв'язки), коротко записувати ключові тези тексту (складати конспект, план, тези), створюючи різноманітні графічно-знакові моделі, працювати із ілюстративною складовою, використовувати систему завдань й запитань та апарат організації засвоєння підручника для розв'язання навчальних завдань.

У процесі формувального етапу експерименту нами розроблені критерії сформованості вмінь самостійної роботи учнів з підручником географії та виділені чотири рівні: початковий, середній, достатній та високий.

У процесі формувального експерименту ми проводили коректування висунутого педагогічного припущення та організували його перевірку. Очікуваними результатами формувального етапу педагогічного експерименту було підвищення рівня сформованості вмінь самостійної роботи учнів з підручником географії. Формувальний етап експерименту проводився впродовж останнього навчального року на базі опорного закладу загальної середньої освіти I-III ступенів с. Красне Тиврівської селищної ради Вінницької області та опорного закладу загальної середньої освіти I-III ст. смт.Тиврів Тиврівської селищної ради Вінницької області

Під час проведення нами експерименту забезпечувалася співпраця із вчителями географії, метою якої була підготовка до впровадження розробленої моделі формування вмінь самостійної роботи школярів з підручником географії. Така співдія передбачала проведення консультацій з педагогами, відвідування й аналіз уроків географії в експериментальних класах, тощо.

Під час формувального етапу у експерименті брали участь учні 9-11 класів. Методика навчання географії в контрольному класі була традиційною та не корегувалася, учні ж експериментального класу працювали за методикою формування вмінь самостійної роботи з навчальною книгою. Організація самостійної роботи учнів із підручником географії передбачала використання продуманої системи завдань яка спрямована на поглиблення, застосування, систематизацію набутих знань, вмінь і навичок на основі дій, які школярі здійснюють з опосередкованою участю педагога.

Апробація матеріалів проводилася на уроках різних типів і передбачала обов'язкове використання підручника.

Формування вмінь самостійно працювати відбувалося поетапно й ґрунтувалося на: засвоєних способах розумової діяльності (аналіз, узагальнення, синтез, систематизація, класифікація, конкретизація, встановлення причинно-наслідкових зв'язків); алгоритмах при роботі з навчальною книгою, що включають ряд складових умінь, що забезпечують можливість самостійної роботи із кожним його структурним компонентом:

- 1) текстом (уміння складати план прочитаного, складати тези, генералізувати, переказувати, формулювати запитання);
- 2) позатекстовим компонентом (уміння працювати із ілюстративним матеріалом, методичним апаратом).

Формувальний експеримент включав чотири організаційні блоки:

- *Перший блок:* формування вмінь самостійної роботи із апаратом орієнтування підручника географії (вивчення опису рубрик, виявлення особливостей змісту та зазначених тем, опрацювання сигналів-символів).

- *Другий блок:* формування вмінь самостійної роботи з текстовим компонентом підручника географії (формулювання головної думки, визначення ключових географічних понять, робити висновки, складати план, складати тези, конспект, опорні схеми, таблиці, графіки, переказувати, ставити запитання та знаходити відповіді у тексті.
- *Третій блок:* комбінована самостійна робота із текстовим та позатекстовим компонентом (ілюстративним матеріалом, запитаннями і завданнями).
- *Четвертий блок:* оцінка рівнів сформованості умінь здійснювалося спостереження за навчальною діяльністю і змінами в успішності учнів контрольних та експериментальних класів у вигляді контрольних зрізів.

Результати навчальних досягнень школярів. порівнювалися спочатку і в кінці експерименту.

На завершальному етапі експерименту учні контрольних та експериментальних класів виконували завдання подані у контрольному зрізі.

У експерименті взяли участь 48 школярів 9-11 класів 2 начальних закладів.

В ході педагогічного експерименту визначено, що на зниження рівня навчальних досягнень із географії при переході учнів до старших класів впливає сукупність різноманітних чинників, які пов'язані з віковими особливостями підліткового віку та зниженням пізнавального інтересу до вивчення предмета.

Проведено два діагностичні зрізи: на початку експерименту й в кінці. У контрольних роботах використовувалися питання, які були спрямовані на виявлення здатності підлітків застосовувати набуті знання і вміння в роботі з різними компонентами підручника.

Результати виконання завдань оцінювались за рівнями: фрагментарне володіння прийомами самостійної роботи, відповідь не правильна, завдання не виконані, допущені грубі помилки – *початковий* (1 - 3 бали); учень частково

володіє вміннями самостійної роботи з підручником, допущені неточністю помилки – *середній* (4 - 6 балів); школяр достатньо та вільно застосовує матеріали для розв'язання завдань самостійно, відповіді складені за матеріалами підручника, логічні – *достатній* (7 - 9 балів); учень вільно застосовує вміння самостійної роботи із компонентами підручника, вміє застосовувати способи діяльності у нових пізнавальних ситуаціях – *високий* (10 - 12 балів).

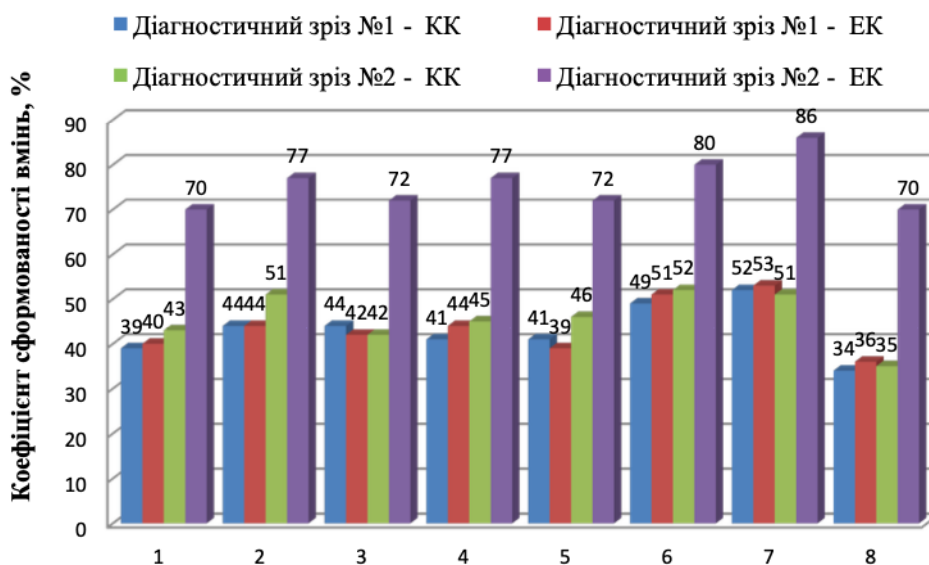

Рис. 3.4. Гістограма показників оволодіння учнями вміннями самостійної роботи з підручником географії

Зміст умінь самостійної роботи учнів з підручником географії:

1. Генералізувати.
2. Вміння складати план.
3. Вміння знаходити відповіді на запитання в тексті.
4. Вміння складати конспект.
5. Вміння складати графічно-знакові моделі.
6. Вміння працювати з апаратом організації засвоєння.
7. Вміння працювати із методичним апаратом підручника.
8. Вміння самостійної роботи із ілюстративним матеріалом.

КК – контрольні класи. ЕК – експериментальні класи

У ході педагогічного експерименту визначено, що у школярів краще сформовані такі вміння самостійної роботи як: складати конспект, план, знаходити відповіді на запитання у тексті, використовувати апарат організації засвоєння, методичний апарат навчальної книги. Виявлено незначний відсоток старшокласників, які володіють вміннями виділяти у прочитаному

найважливіше, складати графічно-знакові моделі, відтворювати інформацію тексту, працювати з ілюстративним матеріалом.

Висновки до третього розділу

У процесі експериментального дослідження перевірялася ефективність моделі формування в учнів 9-11 класів умінь самостійної роботи з підручником географії.

Експериментальна перевірка включала три етапи: констатувальний, формувальний та контрольний. На констатувальному етапі дослідження нами проведено анкетування серед вчителів географії та учнів старших класів. Результати засвідчили, що вчителі-географи недостатньо володіють методикою організації самостійної роботи учнів з підручником географії, потенціал навчальної книги застосовується епізодично.

Формування вмінь самостійно працювати з підручником відбувалося поетапно і ґрунтувалося на: засвоєних способах розумової діяльності (синтез, аналіз, узагальнення, конкретизація, систематизація, класифікація); алгоритмах при роботі з підручником, які включають низку складових умінь, що забезпечують можливість самостійної роботи із кожним його структурним компонентом: текстом (складати план прочитаного, уміння генералізувати, складати тези, будувати моделі, формулювати запитання, переказувати) та позатекстовим компонентом.

Формувальний експеримент включав 4 організаційні блоки: перший передбачав формування вмінь самостійної роботи із апаратом орієнтування підручника географії; другий блок спрямований на формування вмінь самостійної роботи із текстом; у третьому блоці увага приділялася комбінованій самостійній роботі учнів із текстовим та позатекстовим компонентом; у четвертому блоці зі складовими навчальної книги проводилася оцінка рівнів сформованості досліджуваних умінь.

Результати навчальних досягнень учнів на початку і в кінці експерименту порівнювалися, що й дозволило встановити ефективність впровадження запропонованої методики формування вмінь самостійної роботи учнів із

підручником географії. На третьому, контрольному етапі проводилось узагальнення й систематизація одержаних результатів дослідного навчання; формулювалися висновки дослідження.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

На сучасному етапі однією з найактуальніших проблем освітнього процесу ЗЗСО, що потребує розробки методичного підґрунтя, є проблема формування вмінь учнів самостійно здобувати знання, орієнтуватися у великій кількості інформації та вміло використовувати її у практичній діяльності. Успішність самостійної роботи учнів визначається її організацією та раціональним використанням сучасних дидактичних засобів, серед яких значне місце займає шкільний підручник.

В дослідженні представлено теоретичне узагальнення й практичне вирішення проблеми формування вмінь самостійної роботи з підручником в процесі навчання географії. За результатами проведеного нами дослідження зроблено висновки відповідно до поставлених завдань:

1. Визначено сутність самостійної роботи як форми організації навчально-пізнавальної діяльності, що здійснюються за опосередкованого керівництва та контролю учителя, у ході якої школярі використовують, поглиблюють і узагальнюють знання, розвивають свої вміння, навички та здатність самостійно оперувати навчальними прийомами.

У процесі проведеного дослідження встановлено, що самостійна робота із підручником географії є провідним способом здобуття предметних компетенцій учнів, інструментом організації їх самоосвіти. Формування вмінь самостійної роботи із підручником є послідовним процесом розвитку знань, вміннями й навичками здійснювати активну навчально-пізнавальну діяльність.

2. Результати констатувального етапу експерименту продемонстрували, що рівень сформованості в учнів вмінь самостійної роботи із підручником є досить низьким. У ході дослідження розроблено модель формування вмінь самостійної роботи з підручником географії.

Морфологічний склад моделі передбачає взаємодію теоретичної, організаційної та результативної складової. У ході дослідження визначено сукупність педагогічних умов формування вмінь самостійної роботи із підручником у процесі навчання географії учнів:

– організаційно-педагогічні (використання потенціалу підручника з географії, системне формування вмінь самостійної роботи із підручником, застосування різних форм навчання (фронтальної, індивідуальної, групової), методичне керівництво вчителем самостійною роботою учнів);

– психолого-педагогічні (ситуації «радість успіху», формування позитивного мотиваційного підґрунтя);

– методичні умови (складання алгоритмічних послідовних дій, розробка рекомендації для роботи із електронним підручником, застосування проблемних питань, завдань із елементами гри).

3. Методика ефективного формування вмінь самостійної роботи із підручником повинна бути направлена на систематичну організацію самостійної роботи учнів із різними компонентами навчальної книги з географії через систему рекомендацій, алгоритмів та завдань; створення мотиваційного підґрунтя; поетапність та комплексність у розвитку складових умінь самостійної роботи з підручником.

Послідовні етапи впровадження методики формування вмінь самостійної роботи з підручником географії передбачають три позиції.

Перший етап (мотивація) – створення педагогічних умов співпраці вчителя та учнів у процесі навчання географії, використання результатів набутого та сформованого в процесі навчання учнівського досвіду.

Другий етап (формування вмінь) – упровадження у навчально-виховний процес географії самостійної роботи зі складовими підручника за допомогою розроблених алгоритмів, інструкцій, завдань і вправ різного характеру.

Третій етап (контролюючий) – визначення рівня сформованості вмінь самостійної роботи учнів із шкільним підручником географії через контроль та оцінювання з боку вчителя та взаємоконтроль.

Для оцінювання сформованості вмінь самостійної роботи з підручником географії обґрунтовано критерії: самоорганізація навчальної праці, якість і усвідомленість виконання дій і операцій під час самостійної роботи. Визначено чотири рівні сформованості вмінь самостійної роботи з підручником: початковий, середній, достатній і високий.

4. Експериментальне дослідження показало позитивні зміни в формуванні у учнів вмінь самостійної роботи із підручником географії. Проведене дослідження не вичерпує всі проблеми формування вмінь самостійної роботи із підручником географії та потребують подальшого вивчення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Базелюк І. І. Самостійна робота учнів на уроках органічної хімії: метод. пособ. К.: Дім, 1995. 92 с.
2. Бугрій О.В. Теорія і методика формування інтелектуальних умінь учнів у процесі географічної освіти [Текст]: дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.02. Криворізький держ. педагогічний ун-т. Кривий Ріг, 2006. 405 с.
3. Буряк В. К. Самостійна робота з книгою. К.: Т-во «Знання», 1990. 48 с.
4. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) [укл. і голов. ред. В. Т. Бусел]. К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.
5. Величко О. В. Проблемне навчання як засіб підвищення пізнавальної активності молодших школярів. Таврійський вісник освіти. 2014. № 1(45). Частина І. С. 191-192.
6. Вембер В. П. Методичні основи проектування та використання електронного підручника з інформатики для загальноосвітньої школи [Текст] : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02. Нац пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. Київ, 2008. 274 с.
7. Вішнікіна Л. П. Навчальні моделі як засіб організації пізнавальної діяльності школярів у процесі вивчення фізичної географії : автореф. дис. канд. пед. наук: 13.00.02. Кривий Ріг: Б. в., 2008. 20 с.
8. Волинський В. П. Інформаційні функції, роль і призначення електронних підручників // Проблеми сучасного підручника: зб. наук. Праць.. К.: Педагогічна думка, 2010. Вип. 10. С. 113-120.
9. Міхелі С.В. Географія: підр. для 6 класу загальноосвіт. навч. закл. Харків: СИЦІЯ, 2014. 256 с.
10. Пестушко В.Ю., Уварова Г.Ш. Географія: підр. для 6 класу загальноосвіт. навч. закл. К.: Генеза, 2014. 256 с.
11. Бойко, В.М., Міхелі С. В. Географія: підручник для 7 класу загальноосвіт. навч. закл. Харків: СИЦІЯ, 2015. 304 с.
12. Кобернік С.Г., Коваленко Р.Р. Географія: підручник для 7 класу загальноосвіт. навч. закл. К.: «Грамота», 2015. 271 с.

13. Масляк П. О., Капіруліна С. Л. Географія: підручник для 7 класу загальноосвіт. навч. закл. Кам'янець-Подільський: Аксіома, 2015. 412 с.
14. Топузов О. М., Надтока О. Ф., Назаренко Т. Г., Вішнікіна Л. П., Шуканова А. А., Самоїленко В. М. Географія: підручник для 7 класу загальноосвіт. навч. закл. К.: ДНВП «Картографія», 2015. 325 с.
15. Бойко В. М., Дітчук ., І. Л., Заставецька Л. Б. Географія: підруч. для 8-го кл. загальноосвіт. навч. закл. Кам'янець-Подільський: Абетка, 2016. 296 с.
16. Географія: підруч. для 8-го кл. загальноосвіт. навч. закл. В. Ю. Пестушко, Г. Ш. Уварова, А. І. Довгань. К.: Генеза, 2016. 272 с.
17. Географія: Україна у світі: природа, населення: підруч. для 8 кл. загальноосвіт. навч. закл. О. М. Топузов, О. Ф. Надтока, Л. А. Покась. К.: УОВЦ «Оріон», 2016. 224 с.
18. Гончаренко С. У. Український педагогічний словник. К.: Либідь, 1997. 346 с.
19. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження К.: ДПЗ, 1995. 45 с.
20. Горяна Л. Г. Організація роботи учнів з підручником у процесі навчання біології в 6-8 класах [Текст]: дис... канд. пед. наук: 13.00.02; Київський міський педагогічний ун-т ім. Б. Д.Грінченка. К., 2004. С. 129.
21. Державний стандарт базової і повної загальної середньої освіти: Міністерство освіти і науки України, 2011. Режим доступу: http://www.mon.gov.ua/ua/activity/education/56/692/state_standards.
22. Дуткевич Т. В. Дитяча психологія: навч. посіб. К.: Центр учбової літератури, 2012. 424 с.
23. Жемеров О. О. Робота з підручником географії у загальноосвітній школі. Харків: ХНУ, 2010. 20 с.
24. Жосан О. Е. Електронний посібник як засіб навчання дітей з особливими освітніми. Педагогічний вісник. 2012. № 2-3. С. 63- 66.
25. Жосан О. Е. Шкільний підручник: яким йому бути. Управління школою. 2012. № 13/14/15. С. 73-77.
26. Загальна методика навчання географії: підручник. О. М. Топузов, В. М. Самоїленко, Л. П. Вішнікіна. К.: ДНВП «Картографія», 2012. 512 с.

27. Зайченко І. В. Педагогіка: навчальний посібник для студ. вищ. пед. навч. Закладів. Київ: Освіта України, 2006. 528 с.
28. Зязюн І. А. Краса педагогічної дії: К.: Українсько-фінський інститут менеджменту і бізнесу, 1997. С. 67-68.
29. Ігнатенко Н. В. Дидактичне забезпечення розуміння навчальних текстів учнями початкових класів: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.09. Інститут педагогіки АПН України. К., 2001. 18 с.
30. Калошин В. Ф. Як створювати ситуацію успіху в навчанні. Завучу усе для роботи. 2012. №5-6. С. 46-53.
31. Кобернік С.Г. Методика навчання географії в загальноосвітніх навчальних закладах: К.: Навчальна книга, 2005. 319 с.
32. Кобернік С. Г. Науково-методичні засади географічної освіти в основній школі: монографія. К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2012. 345 с.
33. Коваль В. С. Особливості створення та використання електронних підручників з фізики. Проблеми сучасного підручника : зб. наук. Праць. К.: Педагогічна думка, 2014. Вип. 14. С. 271- 277
34. Колосова Н. С. Технологія формування критичного мислення на уроці географії. Х.: Вид. група «Основа», 2008. 126 с.
35. Компетентнісний підхід у сучасній освіті: світовий досвід та українські перспективи: Бібліотека з освітньої політики. під заг. ред. О. В. Овчарук. К.: «К.І.С.», 2004. 112 с.
36. Концепція географічної освіти в основній школі. – Режим доступу: <http://undip.org.ua/info/1023/>.
37. Кріт Н. В. Експериментальна перевірка ефективності моделі формування вмінь самостійної роботи з підручником учнів 6-8 класів. Особистість, сім'я і суспільство: питання педагогіки та психології: Збірник тез наукових робіт учасників міжнародної науково-практичної конференції (м. Львів, 25-26 листопада 2016 р.). Львів: ГО «Львівська педагогічна спільнота», 2016. С. 113-117.
38. Лаврентієва Г. П. Методичні рекомендації з організації та проведення науково-педагогічного експерименту. К.: ІТЗН, 2007. 76 с.

39. Максимюк С. П. Педагогіка: навчальний посібник. К.: Кондор, 2005. 667 с.
40. Малафіїк І. В. Дидактика: навчальний посібник. К.: Кондор, 2009.— 406 с.
41. 135. Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів: Географія. 6-9 класи. К.: Видавничий дім «Освіта», 2013. 64 с.
42. Пальчевський С. С. Педагогіка: навч. посіб. К.: Каравела, 2007. 576 с.
43. Салімон В. М. Використання кольору в наочності як виду стимуляторів навчання на уроках географії із сугестопедичною технологією. Проблеми безперервної географічної освіти і картографії: Збірник наукових праць. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2014. Вип. 18. С. 146-149.
44. Самойленко В. М. Дидактика географії: монографія. К.: Ніка-Центр, 2013. CD (40 Мб), ISBN 978-966-521-619-3. – 570 с.
45. Самостійна робота студентів з методик навчання природничих дисциплін: теорія та практика: монографія. К.: НПУ імені М. П. Драгоманова, 2011. 316 с.
46. Сльоза Н. В. Можливості шкільного підручника для формування умінь самостійної роботи учнів 6-8 класів у процесі навчання фізичної географії. Географія, Екологія, Туризм: теорія, методологія, практика. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 25-річчю географічного факультету Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка (21-23 травня 2015 р.) Тернопіль: СМП «Тайп», 2015. С. 125-127.
47. Сльоза Н. В. Формування умінь самостійної роботи учнів основної школи у процесі вивчення географії. Єдність навчання і наукових досліджень – головний принцип університету: збірник наукових праць звітно- наукової конференції викладачів університету за 2013 рік, 4-6 лютого 2014 року. К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2014. С. 55-57.
48. Стіл Дж. Методи сприяння розвитку критичного мислення: посібник І-ІІ. / Дж. Стіл, К. Мередит, Ч. Темпл. Науково-методичний центр розвитку критичного та образного мислення «Інтелект», 1998. 76 с.

49. Технології розвитку критичного мислення учнів наук. ред. О. І. Пометун.– К.: Плеяди, 2006. 220 с.
50. Топузов О. М. Методичні основи проблемного навчання географії в загальноосвітніх навчальних закладах: автореф. дис. д-ра пед. Наук. Ін-т педагогіки АПН України. К., 2008. 39 с.
51. Фіцула М. М. Педагогіка: навчальний посібник. Вид. 2-ге, випр., доп. К.: Академвидав, 2007. 559 с.
52. Шарко В. Д. Сучасний урок: технологічний аспект. Посібник для вчителів і студентів. К.: [б.в.], 2006. 220 с.
53. Шуневич О. М. Формування у старшокласників уміння конспектувати навчальні тексти на уроках рідної мови [Текст]: автореф. дис... канд. пед. наук: 13.00.02. Ін-т педагогіки АПН України. К., 2009. 20 с.
54. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Х.: Прапор, 2005. 640 с.
55. Ягупов В. В. Педагогіка: навч. Посібник. К.: Либідь, 2002. 560 с.
56. Niemstra R. Self-directed learning. In T. Husen & T. N. Postlethwaite (Eds.) International Encyclopedia of Education (The second edition) [Електронний ресурс] Режим доступу: <http://ccnmtl.columbia.edu/projects/pl3p/Self-Directed%20Learning.pdf>.
57. Higgins S. Learning skills and the development of learning capabilities / Higgins S. Baumfield V. and Hall E. London: EEPI-Centre. Institute of Education, University of London. 2007. 28 p.

ДОДАТКИ

Чубрей Олександра Степанівна
доктор педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри економічної географії та екологічного менеджменту
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
o_chubrey_chnu@ukr.net

Сорока Олена Анатоліївна
студентка
географічного факультету
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
soroka.olena@chnu.cv.ua

Петраніч Христина Олександрівна
студентка
географічного факультету
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича
petranich.khrystyna@chnu.edu.ua

МЕДІЯ ТА КАРТОГРАФІЧНА ГРАМОТНІСТЬ НА УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ

Вступ. Підвищення якості освіти проголошується одним із головних пріоритетів державної політики освітньої сфери в Україні. Серед основних ключових напрямів оновлення змісту освіти важлива роль належить саме упровадженню та розвитку сучасної медіаосвіти. Необхідність впровадження медіаосвіти та розвитку медіаграмотності визначається певними аспектами соціально-економічного та соціально-політичного характеру: потребою реформування структури виробництва, європейськими вимогами до розвитку системи освіти в Україні, необхідністю ефективно протидіяти інформаційній агресії як складовій гібридної війни, яка ведеться проти України тощо

Метою роботи є аналіз особливостей впровадження медіаосвіти та розвиток картографічної грамотності на уроках географії.

Результати та обговорення. В сучасних умовах інформація стала тим ресурсом, що визначає соціально-економічний, технологічний та культурний розвиток суспільства. Навички декодування та аналізу інформації, визначення її достовірності стають життєво необхідними для сучасного суспільства. Саме

тому дедалі більшого значення набуває медіаосвіта та розвиток медіаграмотності в закладах загальної середньої освіти.

Визначено, що існує певний досвід у впровадженні медіаосвіти, про те єдиного погляду на сутність цього поняття поки не існує. В документах ЮНЕСКО зазначено, що медіаосвіта – це навчання теорії й формування практичних умінь для опанування сучасних масмедіа, що становить частину автономної галузі знань у педагогічній теорії й практиці, наголошується, що важливо розрізняти опанування медіа від їх використання як знаряддя в навчанні інших наук [3].

У Концепції впровадження медіаосвіти в Україні говориться про “потребу опрацювання стереотипів медійної грамотності педагогів, запровадження медіакомпетентності у фахові стандарти підготовки вчителів, врахування вимог медіаінформаційної грамотності в освітніх програмах, розробка навчальних медіаосвітніх курсів для підготовки і перепідготовки фахівців”. Для ефективного впровадження медіаосвіти, розробки навчальних програм і матеріалів, підготовки вчителів та викладачів необхідним є адекватне осмислення ролі і місця цієї нової навчальної дисципліни в Україні і світі на сучасному етапі, та її специфіки порівняно з іншими навчальними дисциплінами [1].

Шкільна географія є базовим, світоглядним навчальним предметом у сучасному закладі освіти. Набуття учнями на уроках географії компетенцій дозволяє їм орієнтуватись в складних глобалізаційних процесах, усвідомлювати власну відповідальність за стан навколишнього середовища, ефективно взаємодіяти з сучасним інформаційним світом тощо. Географія є тим предметом, зміст якого постійно оновлюється, що потребує ефективної взаємодії з сучасною системою медіа. Варто зазначити, що критичне сприйняття медіа повинно стати нормою для здобувача освіти. Методика, обрана вчителем, повинна забезпечити перехід від навчання географічних проблем за допомогою медіа до вивчення і створення медіа [2].

Варто зазначити, що необхідним складником успішного навчання географії є освоєння картографічної грамотності. Визначено, що саме через

картографічні зображення масштаби дезінформації мають змогу змінюватися від локального до світового рівнів. Недостатньо ґрунтовна підготовка часто приводить до неправильної інтерпретації пропонованого картографічного твору, що може стати не лише джерелом дезінформації, а й маніпулюванням свідомості громадян.

Висновки. При викладанні географії важливим є застосування певних методичних способів для формування медіаграмотності здобувачів освіти на уроках географії, інтеграції елементів медіаосвіти в освітній процес при викладанні природничих курсів, пошуку ідей для розробки занять відповідно до певних тем навчальної програми.

В ході дослідження нами визначено основні умови впровадження медіаосвіти в Україні: вдосконалення нормативно-правової бази взаємодії мас-медіа та освітніх інституцій; забезпечення готовності фахівців системи освіти для розв'язання медіаосвітніх проблем; формування якісного програмно-методичного та інформаційного забезпечення; активізація міжгалузевої та міжнародної взаємодії тощо.

Список використаних джерел:

1. Концепція впровадження медіа-освіти в Україні. Інститут соціальної та політичної психології Національної академії педагогічних наук України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ms.detector.media/mediaosvita/post/11048/2010-09-29-kontseptsiya-vprovadzhennya-mediaosviti-v-ukraini/>

2. Онкович Г.В. Медіаосвіта в Україні: сучасний стан та перспективи розвитку // Науковий вісник Волинського національного університету імені Лесі Українки. Серія "Філологічні науки". 2010. № 21. С. 235-239. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://refdb.ru/look/2819980.html>

3. Созанська С., Каленич В. Сучасна українська медіаосвіта: проблеми та перспективи розвитку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://esnuir.eenu.edu.ua/bitstream/123456789/8896/1/Sozanska_S.%2C%20Kalenic_h_V.PDF

Алгоритми самостійної роботи з текстовим та позатекстовим компонентом шкільного підручника географії

Алгоритм складання кластеру

1. Визнач провідне слово параграфа чи окремого його пункту та випиши його.
2. Навколо запиши слова і фрази, що передають головні ідеї, образи цього ключового поняття.
3. Встанови зв'язки між ключовими словами, створи структуру логічних ланцюжків, яка графічно відображає аспекти певної теми.

Алгоритм складання плану

1. Уважно прочитай назву теми та текст параграфа до якого потрібно скласти план та вибери найважливіші поняття та речення, які розкривають тему плану.
2. Якщо потрібно скласти простий план, розділи текст на логічно завершені частини та сформулюй до них заголовки, що розкривають головну думку, запиши їх.
3. Якщо план складний (розгорнутий), потрібно продумати підпункти: виділити ті частини, які потребують доповнення, конкретизації; підпункти мають розкривати головну інформацію пункту, але не повторюватися з ним.
4. Склавши план перевір, чи повністю він охоплює зміст теми, чи допомагає засвоїти географічний матеріал, зроби висновки.

Алгоритм складання конспекту

1. Склади план до теми, яку потрібно законспектувати.
2. До кожного пункту плану підбери найважливіший матеріал, що узагальнено передає ключову інформацію частини тексту.
3. Зроби виписки окремих фактів, назв, термінів, визначень, цифрових даних і т. п. до кожного пункту плану.
4. Встанови зв'язки між окремими частинами тексту, дай їм оцінку.
5. Перекажи інформацію теми за конспектом, з'ясуй чи охоплює він всю найважливішу інформацію теми.

Алгоритм складання тез

2. Сформулюй запитання до блоків для визначення найголовнішого (Про що йде мова у цій мікротемі?).

Розділи текст на блоки, встанови між ними взаємозв'язки. положення – окремих пунктів, що виражає одну думку).

4. Підкресли ключові слова.

5. Перевір можливості тез чітко відтворити інформацію тексту у скороченому форматі.

Запиши короткі відповіді на поставлені запитання (кожне

Алгоритм роботи з ілюстрацією

1. Уважно розглянь зображення.

2. Які географічні об'єкти, процеси чи явища відображені?

3. Порівняй ілюстрацію з текстом теми. Що в ній нового? Для чого ця ілюстрація подана?

4. Опиши та поясни ілюстрацію.

Алгоритм роботи з географічною картою

1. З'ясуй що показує карта. Назва карти вказує на її основний зміст. 2. Перевір орієнтування карти (за сторонами горизонту).

3. Встанови масштаб карти.

4. Ознайомся з легендою карти, де розшифровані умовні знаки карти.

5. Виконай запропоновані завдання до карти (знайди, покажи, назви, опиши, порівняй, встанови закономірність тощо).

6. Проаналізуй яку важливу інформацію передала карта.

7. Зроби висновки про те, як інформація карти доповнює та передає текст параграфа.

Алгоритм порівняння географічних об'єктів та явищ

1. Визнач мету порівняння.

2. Що потрібно встановити – подібність чи відмінність? Чи можливо і те, і інше?

3. Підбери ознаки для порівняння

4. Визнач подібні та відмінні риси за цими ознаками.

5. Зроби висновки та поясни причини подібності та відмінності.

АНКЕТА ДЛЯ ВЧИТЕЛЯ

Прізвище та ім'я _____

Вік _____ Школа _____

1. Як Ви розумієте поняття «самостійна робота учнів»?

2. Чи є актуальною проблема самостійної роботи учнів у навчально-виховному процесі Вашої школи?

Обґрунтуйте відповідь (яким чином учителі вирішують цю проблему; чи обговорюється це питання на засіданнях методичних об'єднань; чи слухається на педагогічній раді; чи є самостійна робота учнів науковою проблемою педколективу школи тощо)

3. Як часто Ви використовуєте самостійну навчальну діяльність школярів з підручником у своїй учительській практиці?

- а) систематично; б) епізодично;
в) не використовую.

4. Яким чином Ви організуєте самостійну роботу з підручником?

- а) проведення інструктажу;
б) розпис алгоритму (використання «Пам'ятки учня»);
в) виконання завдань у групах;
г) вирішення проблемних завдань;
д) виконання різнорівневих завдань;
е) інше _____.

5. Які види завдань для самостійної роботи з підручником Ви використовуєте?

- а) проблемні
б) скласти план;
в) виписати певну інформацію;
г) встановлення причинно-наслідкових зв'язків;
д) знайти відповідь;
е) інше _____.

6. Скільки часу в межах уроку географії Ви відводите на самостійну роботу за змістом підручника?

- а) 10 – 15 хвилин;
б) 5 – 10 хвилин;
в) менше 5 хвилин;
г) інша відповідь _____.

